

EBUZZİYA TEVFİK'İN TÜRK BASIMCILIĞINA
GETİRDİĞİ YENİLİKLER VE
TÜRK KÜTÜPHANECİLİĞİNE KATKILARI

Fahriye GÜNDOĞDU

Hacettepe Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün
Kütüphanecilik Bilim Dalı İçin Öngördüğü
BİLİM UZMANLIĞI TEZİ
olarak hazırlanmıştır.

Ankara

Ekim, 1982

Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne,

İşbu çalışma, jürimiz tarafından Kütüphanecilik bilim dalında BİLİM UZMANLIĞI TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Üye

Üye

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım. .... / ..... / 1982

Enstitü Müdürü,

ÖNSÖZ

XIX. Yüzyıl sonralarında eserler veren basımcı, yayıncı, gazeteci ve yazar EbuZZiya Tefvik, basımcılığımıza teknolojik ve görsel açıdan getirdiği yeniliklerle modern Türk basımcılığına öncülük etmiştir. Ancak, EbuZZiya Tefvik'in basımcılığımıza getirdiği yeniliklerin neler olduğu ve bu yeniliklerden Türk kütüphaneciliğın ne denli etkilenmiş olduğu bugüne dek araştırılmamıştır. Bu nedenle EbuZZiya Tefvik'in Türk basımcılığına getirdiği yenilikleri ve Türk kütüphaneciliğine katkılarını saptamak çalışmanın esas amacı olmuştur.

XVIII. ve XIX. yüzyıl olmak üzere yaklaşık iki yüz yıllık yayın hayatımızı kapsayan bu çalışma sırasında, ayrıca Türk yayıncılığında ve kitapçılığında kitabın önemi, kitaba ilişkin yenilikler ve çeşitli uygulamalar da incelenmiştir.

Çalışma sırasında; öncelikle tez konumu saptamama yardımcı olan Milli Kütüphane müdürü Sayın Dr. Müjgân Cunbur'a, görüş ve eleştirileri ile çalışmama yön veren hocam Sayın Doç. Dr. Nilüfer Tuncer'e;

Çalışmamın çeşitli aşamalarında bana destek olan, doküman sağlayan Sayın Dr. Hidayet Y. Nuhoglu'na, Sayın Ziyad EbuZZiya'ya ve arkadaşım Sevinç Genç'e;

Herzaman olduğu gibi uyarı ve teşvikleri ile beni destekleyen, tezin hazırlanması sırasında zaman esirgemeyen hocam Sayın Prof. Dr. İlhan Kum'a, tezimin yazımı sırasında bana güç veren Sayın Dr. İrfan Çakın'a şükran ve saygılarımı sunarım.

Araştırmalarım boyunca bana gösterdikleri kolaylık ve yardımlarından dolayı Milli Kütüphane Ödünç Verme Servisi görevlilerinden Sayın Neslihan Sağdıç'a ve depo sorumlusu Sayın Ahmet Şahin ve arkadaşlarına teşekkür ederim.

Tüm sorumluluklarımı üstlenerek, bana rahat bir çalışma ortamı hazırlayan, en büyük desteğim annem Şefika Mercanlıgil'e şükran borcumu ödeyemem.

Ayrıca EbuZZiya Tefvik'i rahmetle anarım.

Fahriye (Mercanlıgil) Gündoğdu

İ Ç İ N D E K İ L E R

	<u>Sayfa No.</u>
ÖNSÖZ	ii
İÇİNDEKİLER	iii
EKLER LİSTESİ	v
I. GİRİŞ	
Konunun Önemi	1
Amaç	3
Yöntem	4
Kapsam	8
Tanımlar	9
Literatür	11
I. Bölümün Dipnotları	12
II. EBUZZIYA TEVFİK'İN HAYATI VE ESERLERİ	14
II. Bölümün Dipnotları	19
III. TÜRKLERDE RESİMİN EVRİMİ	21
1. Yazı-Resim Sanatı	22
2. Minyatür Sanatı	24
3. Gravür Resimler	27
III. Bölümün Dipnotları	30
IV. TÜRKİYE'DE RESİMLİ BASKI	31
1. İlk Baskı Resimli Kitaplar ve Analizleri	31
2. XIX. Yüzyılda Resimli Baskı	34
IV. Bölümün Dipnotları	39

V. EBUZZIYA TEVFIK'İN TÜRK BASIMCILIĞINA GETİRDİĞİ YENİLİKLER	40
1. Resimli Baskı	41
2. Baskı Kitaplarda Süsleme Motiflerinin Kullanılması..	47
3. Kartpostal Basımcılığı	51
V. Bölümün Dipnotları	55
VI. EBUZZIYA TEVFIK'İN TÜRK KÜTÜPHANECİLİĞİNE KATKILARI	57
1. Kitaba Getirdiği Biçimsel Yenilikler	58
İç Kapak Ügesi	58
Kitap Hacmi ve Boyutlarındaki Değişiklikler	62
2. Kitap Türlerine Getirdiği Yenilikler	65
Seri Eserler	65
3. Kitap Tanıtımı	75
VI. Bölümün Dipnotları	78
VII. SONUÇ	81
EKLER	85
KAYNAKLAR	100
ÖZET	105
ABSTRACT	107

EKLER

1. 1895 yılına ait Internationaler Graphischer Muster Austausch adlı albüm.
2. 1895 yılına ait Internationaler Graphischer Muster Austausch adlı albümün, eserleri yıllık sergiye kabul edilen ülkeleri ve eser sayısını gösteren istatistik sayfası.
3. 1891 (H. 1307) yılına ait Nevsal-i Marifet'in dış kapağına basılmış Times gazetesinin takdirini gösteren kupür.
4. Fransa'nın Ebuzziya Tevfik'e verdiği maarif madalyası dolayısıyla kendisine yazılan Şûrayı Devlet tezkeresi.
5. Prens Frederick Şarl'ın portresi.
6. Kremzir Köşkü'nün fotoğrafı.
7. Almanya İmparatoru II. Wilhelm'in Ems İstasyonuna gelişini gösteren fotoğrafı ve Ebuzziya Tevfik'in "Vario" tekniğini açıklayan notu.
8. 1893 (H.1309) yılına ait Nevsal-i Marifet'in iç kapağı.
9. Ahmet Midhat'ın Mufassal adlı yayınının ilânı.
10. Mecmua-i Ebuzziya'nın ilân yerine kullanılan iç kapağı.
11. Tarih-i Saltanat-ı Osmâniyye ve Durûb-u Emsâl-i Osmâniyye adlı kitapların ilânları.
12. Kitabhane-i Ebuzziya serisinden Diyojen'in süslü iç kapağı.
13. Diyojen'in ikinci iç kapağı.
14. Kitabhane-i Meşâhir'in önceden plânlanan yayın programı.
15. Bir Çerkez Beyi" Osmanlı Tipleri Serisi, No: 6
"Almanya İmparatoru II. Wilhem'in İstanbul'u ziyareti" Dünya Ünlüleri Serisi, No: 9.

I. BÖLÜM: GİRİŞ

KONUNUN ÖNEMİ:

Ebuzziya Tefvik, Tanzimat, İstibdat ve Meşrutiyet dönemlerini yaşamış, değerli bir edebiyatçı, gazeteci, yayıncı ve basımcıdır. Daima ileriye dönük fikirleri, yaratıcılığı ve güzel sanatlardaki becerisi ile ilgilendiği her alanda yenilikler yaratmıştır.

Ebuzziya Tefvik, bugün yeterince tanınmıyorsa, şanssızlığı, basımcılık, yayıncılık etkinliklerini XIX. yüzyılda sürdürmesinden kaynaklanır. İlgili literatür sürekli XVIII. yüzyıl basımcılığı, özellikle Mütefferrika dönemi basımcılık etkinliklerini kapsar. Çalışmanın başlangıcında yaptığımız yayın taraması sonuçlarına da dayanarak diyebiliriz ki, Türk basım tarihi artık bu yüzyıla ait bilgilerin pek çoğuna ulaşmıştır ve bu konudaki yeni yayınlar birbirinin tekrarıdır.

Oysa, XIX. yüzyılda Türk basımcılığı artık emekleme devrini geride bırakmış, gelişmeye başlamıştır. Bundan böyle, araştırmaların bu döneme yönelik olması gerektiği kanısındayız. Ancak bu yüzyılda, basımcılığın gelişmesine paralel olarak, basımevi ve yayın sayısındaki hızlı artış ve elimizde bunlara ilişkin kesin sayısal verilerin bulunmaması araştırmacıları zor durumda bırakmaktadır.

Bu döneme ilişkin bilinen tek çalışma, Dr. Jale Baysal'a aittir. Fakat bu çalışma da sadece 1729-1875 yılları arasında etkinlik gösteren basım evlerini, basılan kitap sayısını içerir ve konu analizi yapılır. Kısacası 146 yıllık bir devrin yayın hayatı açıklanmaktadır. Baysal'ın çalışması ile oldukça aydınlanan 1729-1875 döneminden sonrası, yeni Türk harflerinin kabul edildiği 1928 yılına kadar şimdilik karanlıktadır.

İşte, Ebuzziya Tefik'in Türk Basımcılığına ve Türk yayıncılığına yenilikler getirdiği yıllar bu karanlık döneme rastlar.

Ebuzziya Tefik'in en ayrıntılı biyografilerinin verildiği güvenilir ansiklopedilerde (Aylık Ans. İslâm Ans) özellikle onun basımcılığına, yayıncılığına getirdiği yeniliklerden, eşsiz baskılarıyla o devir Avrupa'sındaki benzeri örnekleri aştığından, ve resimli baskının ilk örneklerini verdiği için aşağı yukarı aynı ifadelerle sözedilir. Fakat, Ebuzziya'nın baskıya daha doğrusu resimli baskıya, kitap süslemesine getirdiği yenilik nedir? Yenilikle , görsel, teknolojik yenilikler mi, yoksa resimlerin işlediği konular mı anlatılmak istenir? Ayrıca Ebuzziya'nın resimli baskılarının XVIII. yüzyıl ve XIX. yüzyıl sonlarına kadar, resimli olarak basılan eserlerden ayrıcalığı nedir ki, ilk kez resimli baskı örneklerini verdiği ileri sürülmektedir? Bu soruları cevaplayacak bir yayını bulamayışımız bizi bu konuda çalışmaya yöneltti.

Ebuzziya Tefik'in basımcılığa getirdiği ve kesin olarak neler olduğu bilinmeyen yeniliklerin araştırılıp, bulunması, Ebuzziya'nın ve dolayısıyla XVIII. yüzyıl, XIX. yüzyıl ve karanlık dönem diye adlandırılan 1875-1928 yıllarındaki resimli baskı özelliklerini, tekniklerini

açıklığa kavuşturacaktır. Bu nedenle çalışmanın ilk bölümünde, Türkiye'de ilk basmalardan başlayarak resimli baskının bir analizinin yapılmasının yararlı olacağını düşündük.

Diğer taraftan, basımcılık, yayıncılık ve kütüphanecilik tarihleri birbirinden ayrı düşünülemez. Her üçünün de malzemeleri kitap ve benzeri yayınlar, amaçları ise halka hizmettir.

Ebuzziya Tefvik'in basımcılığa ve yayıncılığa getirdiği yeniliklerden Türk kütüphaneciliği ne denli etkilenmiştir? Kitaba ilişkin yepyeni uygulamalar, kütüphaneciliğe neler kazandırmıştır? Kanımızca bu konuda bir araştırma, en yaygın kütüphane materyali olan kitabın ve çeşitli türlerinin geçmişini öğrenmek, bugünkü durumunu değerlendirmek ve geleceğini hazırlamak açısından yararlı olacaktır.

AMAÇ :

Ebuzziya Tefvik'in basımcılığımıza ve yayıncılığımıza bunca hizmeti vermesine karşın, daha öncede belirtildiği gibi onu, eserlerini gerektiği kadar tanıdığımız, getirdiği yeniliklerin farkında olduğumuz söylenemez. Yaklaşık iki yüzyıllık yayın hayatımızı kapsayan bu çalışma sırasında, bu denli becerikli, zevkli ve uyarılma yeteneği olan bir başkasına daha rastlamadık.

Bu nedenle çalışmanın esas amacı; Ebuzziya Tefvik'in Türk basımcılığına getirdiği yeniliklerin ve Türk kütüphaneciliğine katkılarının neler olduğunu saptamaktır. Ayrıca çalışma sırasında XVIII. ve XIX. yüzyıl, hatta yazmalar devrine de uzanılarak, Türk yayın hayatında ve kitapçılığında kitabın önemi, kitaba ilişkin yenilikler ve çeşitli uygulamalar da ortaya çıkarılacaktır.

Çalışmada; "Ebuuziyya Tefvik'in Türk basımcılığına bugünkü anlamda yenilikler getirdiği ve bu yeniliklerden Türk kütüphaneciliğinin de etkilenmiş olduğu" hipotezi kanıtlanmaya çalışılacaktır. Araştırmamıza ışık tutan, problemlerimize çözüm getirecek olan hipotezimizi açacak olursak:

Türk basımcılığına görsel ve teknolojik açıdan bugünkü resim anlayışını getiren Ebuuziyya Tefvik'tir.

Türk tezhibini, baskı araç ve gereçlerini kullanarak yeniden canlandırmıştır.

Kitaba biçimsel yenilikler getirmiş, kitap türlerinin çeşitlenmesinde katkıları olmuştur.

Kitap ilân ve reklamları Ebuuziyya Tefvik ile başlamıştır.

YÖNTEM :

Çalışmanın başlangıcında; konuya tam olarak hakim olabilmek, dolayısıyla daha sağlıklı veriler elde ederek, gerçeğe en yakın sonuçlara ulaşabilmek amacıyla, öncelikle Osmanlı İmparatorluğu'nun Tanzimat, İstibdat ve Meşrutiyet dönemleri kültür hareketleri incelenmiştir.

Daha sonra Türk basımcılığı ve Türk basın tarihi hakkında, eski harfli Türkçe eserleri de kapsayan, geniş bir literatür taraması yapılmış, ilgili yasa ve politikaları araştırılmıştır.

Çalışmada, "Gerçeği bulmak, başka bir deyişle bilgi üretmek için geçmişin tenkidi bir gözle incelenmesi, analizi, sentezi ve rapor edilmesi sürecidir" 1/ şeklinde tanımlanan tarihi yöntem kullanılmıştır.

Kişi, olay ve olgular günümüzden çok gerilerde, aşağı yukarı yüz, yüzelli yıl öncesinde kaldığı için doğal olarak doküman analizine dayanan bu yöntemin kullanılması kaçınılmazdır. Bu da yoğun bir kütüphane çalışmasını gerektirmektedir.

Araştırmayla ilgili dokümanların çoğunun Milli Kütüphane'de bulunabileceği düşüncesi ile araştırma Milli Kütüphane'de yürütülmüştür.

İbrahim Müteferrika'nın hareketli harflerle bastığı ilk eserden (1729) yeni Türk harflerinin kabulü tarihine (1928) kadar Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde hatta yabancı ülkelerde 30 bin eski harfli Türkçe eserin basıldığı tahmin edilmektedir. 2/ Bugün Milli Kütüphane'de 30.839 adet eski harfli Türkçe kitap bulunmaktadır. Ayrıca 13.998 adedi henüz işlem görmektedir. 3/ Fakat bu sayıya çift kopyeler ve bir eserin çeşitli ciltleri bağımsız birer kitap olarak dahil edilmişlerdir. Gerçekte, "Milli Kütüphane Eski Harfli Türkçe Eserler" (EHT) koleksiyonunda yaklaşık 20 bin civarında eser vardır. 4/ Görülüyor ki, ikiyüzyıllık yayınların yarısından fazlası Milli Kütüphane'dedir.

Hipotezlerimizi kanıtlamak üzere, bu 20 bin eseri içeren koleksiyondan ancak belirli özelliklere (resimli, iç kapaklı vs) sahip olanların saptanıp, karşılaştırılması gerekiyordu. Eserlerin tümünün tek tek incelenmesi olanaksız olduğu kadar, gereksiz zaman ve emek kaybına yol açacaktı. Çünkü bu eserlerin bir çoğu aradığımız özelliklerden yoksun, ya da basım tarihi itibarıyla çalışma kapsamı dışında kalan eserlerdi.

Bu soruna; araştırmamızda "mukayeseli kütüphanecilik yöntemi" kullanılarak ve bu yöntem çerçevesinde, Milli Kütüphane'nin 1964-1968 yılları arasında hazırlanan ve daha sonra 1971 yılında da bir ek fasikül ile eksiklikleri tamamlanan Milli Kütüphanede Mevcut Arap Harfli Türkçe

Kitapların Muvakkat Kataloğu,ndan yararlanılarak büyük ölçüde çözüm getirilmiştir.

Mukayese yöntemi, sosyal bilimlerde ve özellikle kütüphanecilikte iki veya daha fazla olay arasındaki benzerliklerdeki farklılıkları ve farklılıklardaki benzerliklerin incelenip, araştırılmasıdır. 5/ Mukayeseler arzulanan netice ve konuları çerçevesinde değişik stillerde yapılabilir. Örneğin: Sosyal ve tarihsel etkenler göz önüne alınarak, problemlerin hangi değişik uygulamaları ortaya çıkardığının incelenmesi, çeşitli yayın ve eserlerin incelenerek mukayese edilmesi 6/ vb. gibi. Mukayese yöntemi; problemlere çözüm yolları , aksiyonlardaki hatalı ve yetersiz yönleri ve arzulanan neticelerin gerçekleşmesinde nelerin gerekli olacağını belirler. 7/

Kütüphanecilikte mukayeseli çalışmalar, araştırılan konuların genişliğine göre çeşitli türdedir. Bunlardan araştırmamız için en uygunu olan "konu çalışması" (case study) kullanılmış ve buna göre, problemler tek tek ele alınarak, incelenmiş ve değerlendirilmesi yapılmıştır.

Milli Kütüphane'nin geçici kataloğu, amacımıza uygun olarak ve mukayeseli yöntem dahilinde şu şekilde kullanılmıştır:

Önce hipotezlerimiz doğrultusunda, eserlerde bulunması gereken özellikler basım yılları ile birlikte saptanmıştır. Daha sonra bu veriler ışığında, katalogdaki basma eserlerin bibliyografik künyeleri tek tek gözden geçirilmiş, amacımıza uygun olanların yer numaraları, rafta birbirleriyle ve Ebuuzziya Tefvik'in eserleri ile karşılaştırılmak üzere alınmıştır. Örneğin; resimli baskı araştırması için, 1729-1887 8/ yılları arasında basılmış olan ve bibliyografik künyelerinde resimli, şeklilli vs. kaydı bulunan veya musavver (resimli) adı taşıyan eserler seçilmiştir.

İç kapak araştırması için daha değişik bir yol izlenmiştir. Bilindiği gibi Milli Kütüphane kitapların kataloglanmasında "Basma Eserler. Alfabetik Katalog Kaideleri"ni kullanmaktadır. Bu kurallara göre, bir eser kataloglanırken iç kapak dışından alınan bibliyografik bilgiler katalog fişinde yuvarlak parantez içinde verilmektedir. Sonuçta, iç kapağı olmayan eserlerin bibliyografik bilgileri tamamen yuvarlak parantez içinde, iç kapaklı eserlerin bibliyografik bilgileri ise açıktadır. Çalışmamızda bu özel durumdan yararlanılarak 1729-1872 9/ yılları arasında basılmış olan ve bibliyografik bilgileri parantez kullanılmaksızın verilen eserlerin bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

Seri eserler için; ilk aşamada yine geçici katalog baştan sona taramış, seri eser özelliklerini (ortak başlık, seri numaraları vb. gibi) tamamen veya kısmen taşıdıkları kanısına varılan eserlerin bibliyografik künye ve yer numaraları alınmıştır. İkinci aşamada ise, bu eser dizilerine ulaşılarak önce kendi içlerinde, daha sonra benzerleri arasında karşılaştırma yapılarak, günümüz seri eser standartlarına uygun olanların değerlendirilmesi yapılmıştır.

Boyut ve hacim testi için de, boyları 8⁰ ile gösterilen ve sayfa adetleri de 36 civarında olanlar seçilmiştir. 10/

Çalışma sırasında; literatür taraması ve karşılaştırma yollarıyla kesin ya da gerçeğe en yakın sonuçlara ulaşım olanağı sağlanmadığı halde, görüşme tekniği kullanılmıştır. Ebuuzziya Tefvik'in torunu gazeteci, yazar, basımcı Ziyad Ebuuzziya'nın yanı sıra eski ve yeni basımcılarımız ve konuyla ilgili Milli Kütüphane görevlileri ile zaman zaman görüşülüp, öneri ve görüşlerinden yararlanılmıştır.

Tarihi yöntemi kullanan her araştırmacı gibi, araştırmamız sırasında birçok güçlüklerle karşılaştıktık. Öncelikle 1729-1928 yılları arasında basılan tüm eski harfli Türkçe eserleri kapsayan bir katalogun henüz hazırlanamaması nedeniyle bazı dökümanların eksik olduğunu bilmemize rağmen Milli Kütüphane'nin geçici kataloguna bağlı kaldık.

Diğer yandan, kitaplar kataloglanırken yapılan teknik hataları, bazı kitapların verilen yer numarasında bulunamamasını, dil ve takvim sorununu çalışmamızı güçleştiren başlıca nedenler arasında sayabiliriz.

Hicri yılların milâdi yıla çevrilmesinde, Milli Kütüphane'nin kullandığı yönteme uyulmuş, hicri yıla 584 sayısı eklenerek milâdi yıl bulunmuştur. Ayrıca transkripsiyon şekillerinde de Milli Kütüphane'nin kullandığı şekiller tercih edilmiştir.

KAPSAM :

Çalışma belirli bir tarih çerçevesi içinde gerçekleştirilmiştir. 1729-1900 yılları arasında basılan tüm yayınları değil, sadece hipotezlerimizin kanıtlanmasını sağlayacak belirli özelliklere sahip ve Milli Kütüphane koleksiyonunda bulunan eserleri kapsamaktadır. Diğer kütüphane koleksiyonları incelenmemiştir.

Çalışmamız, Ebuzziya Tefvik'in "Türk Basımcılığına getirdiği Yenilikler" ve "Türk Kütüphaneciliğine Katkıları" olmak üzere iki ana bölümden oluşmuştur. Diğer bölümler ise hipotezleri sınavarak, gerçek sonuçlara ulaşmamızı sağlayacak yardımcı tarihi bilgileri içermektedir.

Ebuzziya Tefvik'in Türk basımcılığına getirdiği yenilikler bölümünde; resimli baskı, kitap süsleme motifleri ve diğer tip basılı ürün-

lerden yalnız kartpostal basımcılığı incelenmiş, yazıya getirdiği yenilikler ve Ebuuzziya'nın noktalama işaretleri üzerinde durulmamıştır.

Türk kütüphaneciliğine katkıları bölümünde; kitaba getirdiği biçimsel yeniliklerden, kitap boyları, hacmi ve iç kapak ögesi araştırılmıştır. Kitabı oluşturan gömlek, cilt kapağı, cilt ara kapağı, ara kapak gibi dış ögeler çalışmanın başlangıcında araştırılmak istenilmiş fakat pekçoğunun sonradan ciltlenmiş oldukları veya fazlaca yıprandıkları görülmüştür. Bu nedenle kitapların orijinal ögeleri hakkında bilgi elde edilememiş, iç kapak dışındaki dış ögeler çalışma kapsamına alınmamıştır.

Daha sonra gelen, kitap türlerine getirdiği yenilikler alt bölümünde, seri eserler, yıllık ve almanaklar incelenmiş; sözlük, antoloji tipi yayınları ve dergiciliği çalışma kapsamı dışında bırakılmıştır.

TANIMLAR:

Çalışmada kullanılan, nadir eser kütüphaneciliği ve basımcılıkla ilgili bazı terimler, yeri geldikçe ilgili bölümlerde tanımlanmıştır. Diğer terimlerin anlamları aşağıdadır:

TASVİR: Resim, figür, portre veya bir şeyin resmini yapma anlamındadır. 11/

SURET : Biçim, görünüş, kılık demektir. 12/ Resim anlamında da kullanılır. Tasvir ile anlamdaş bir terimdir.

RESİM: Kağıt veya buna benzer düz malzeme üzerine, kurşun kalem, fırça, mürekkep, boya, ya da fotoğraf alet ve malzemeleri kullanılarak yapılan kitap ve diğer baskı işlerinde süs, açıklama veya reklam aracı olarak kullanılan her türlü renkli, renksiz çizgi ve resimlerdir. 13/

HAT ve HATTAT : Estetik değer taşıyan İslamî yazılara hat (hüsn-i hat), böyle güzel yazı yazanlara da hattat denir. 14/

ÇELİK KALEM : Tahta ve metal kalıplar, levhalar üzerine elle oymalar, resim ve yazılar oymaya yarayan, çeşitli profilde sivri, yuvarlak, keskin uçları olan tahta saplı kalemler, tığlardır 15/

KLIŞE: Resim ve benzeri şeylerin kalıbı; tahta veya metal üzerine elle veya foto mekanik usullerle oyulmak suretiyle hazırlanır. Bu kalıplara klişe denir. 16/

LİTOGRAFi : Taş üzerine resim yapma ve bunları çoğaltma tekniğidir. 17/ Bu yöntemde basılacak şekil, etrafındaki baskı yapmayacak yüzeylerle aynı seviyededir. Fotoğrafik tekniklerden yararlanılmaya başlanmasıyla ofset adı verilen düz yüzeyden baskı yöntemidir. 18/

TIPOGRAFi : Baskı tekniklerinin ilkidir. Bu teknikte kullanılan baskı kalıbının basan yerleri yüksekte, basmayan beyaz kalan yerleri alçaktadır; bunun için yüksek düzeyden baskı da denir. 19/

LİTERATÜR

Çalışmanın başlangıcından bitimine kadar sürekli kullandığımız kaynak, Milli Kütüphanede Mevcut Arap Harfli Türkçe Kitapların Muvakkat Kataloğu'dur.

Bu kataloğu kullanarak ulaştığımız yüzlerce eser ve EbuZZiya Tefvik'in Tasvîr-i Efkâr ve Matbaa-i EbuZZiya'da bastığı tüm eserleri birinci derecede kaynaklarımızdır.

Konuya ilişkin kaynaklara ulaşabilmek amacıyla 1928'den bu yana Türkiye Bibliyografyası, 1952'den başlayarak da Türkiye Makaleler Bibliyografyası ve Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni taranmıştır. Fakat saptanan kaynaklar konuya ilişkin yüzeysel bilgileri, ya da yardımcı bölümlerin hazırlanmasında kullanılacak genel bilgileri vermekten öteye gidememişlerdir.

EbuZZiya Tefvik'in yaşam öyküsü için ansiklopedi ve biyografyalara başvurulmuş, en ayrıntılı ve güvenilir bilgiler Aylık Ansiklopedi ve İslâm Ansiklopedisi,nde bulunmuştur.

Çalışma sırasında, basımcılık etkinliklerini zaman zaman basım politikaları ve aynı zamanda basım tüzük (nizamname) ve yasalarının etkilediği görülmüş, bu nedenle Server İskit'in Türk Basım Tarihi hakkında yazdığı "Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış", "Türkiye,de Matbuat İdareleri ve Politikaları", "Türkiye'de Matbuat Rejimleri" adlı eserleri yeri geldikçe incelenmiştir.

Ayrıca EbuZZiya'nın çıkardığı Yeni Tasviri Efkâr gazetesinin de 1909 yılında çıkan sayıları taranmıştır.

I. Bölümün Dipnotları:

1. Kaptan, Saim. Bilimsel Araştırma Teknikleri ve İstatistik Yöntemleri. Ankara: Rehber Yayınevi, 1981. s. 55.
2. Milli Kütüphanede Mevcut Arap Harfli Türkçe Kitapların Muvakkat kataloğu. 1. c. Ankara: Milli Kütüphane Cilt ve Basımevi, 1956. s.1
3. Milli Kütüphane Eski Harfli Türkçe Eserler bölümünde görevli Sevinç Genç'le 18 Mayıs 1982 tarihinde yapılan görüşme.
4. a.g.
5. Çakın, İrfan. "Mukayeseli Kütüphanecilik" Yeni Yayınlar Aylık Bibliyografya Dergisi. XIX, 2(1974) s. 76.
6. a.g.m. s. 75-76.
7. a.g.m. s. 76
8. Ebuzziya Tefvik'in ilk resimli kitabı Rebi-i Marifet'in basım yolu.
9. Ebuzziya Tefvik'in ilk kitabı Ecel-i kaza'nın basım yolu
10. Ebuzziya Tefvik Kitaphane-i Meşahir dizisindeki eserlerini 8⁰ ile gösterilen octavo boyda ve 36 sayfa olarak basmıştır.
11. Devellioğlu, Ferit. Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat. Ankara: Doğu Ltd. Şti. Matbaası, 1962. s. 1242.
12. a.g.e. s. 1156.
13. Matbaacılık Bilgileri. (Cilt: 1 Matbaacılık Lugatı) İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 1965. s.254.
14. Binark, İsmet. Eski Kitapçılık Sanatlarımız. Ankara: Kazan Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği, 1975 s. 13.

15. Matbaacılık Bilgileri. y.a.g.e. s. 362.
16. a.e. s. 307.
17. a.e. s. 176.
18. Türker, Vural. "Basılı Eserler Hazırlama Teknikleri ve Kütüphanecilikteki Yeri. Ofset-Litografi baskı yöntemi." Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 1981. (teksir)
19. Matbaacılık Bilgileri. y.a.g.e. s. 307.

II. BÖLÜM: EBUZZIYA TEVFIK'İN HAYATI VE ESERLERİ

Gazeteci, yazar, basımcı, yayıncı ve siyaset adamı Ebuzziya tevfik 1849 yılında İstanbul'da doğmuştur. Aslen Koçhisarlı olup, XIII. yüzyılda Orta Asya'dan gelerek Şereflikoçhisar'a yerleşen Horasanlı Hacı Hasan Oğulları'ndandır.

Asıl adı Mehmet Tefvik'dir. Rodos'da sürgünde iken yazdığı yazılara imzasını atması yasak olduğu için, oğlu Ziya'nın adına sığınmıştır. 1) İstanbul'a dönüşünde yalnız bu adla yazacağını İstanbul gazeteleri ile duyuyarak Ebuzziya adını almıştır.

Eğitim ve öğretim kuruluşlarımızın yetersiz olduğu dönemde yetişen Ebuzziya'nın, diğer Tanzimatçılar gibi düzenli bir eğitim hayatı olmamıştır. 2/ İlk derslerini babası Evkaf memurlarından Kâmil Efendi'den alan 3/ Ebuzziya Tefvik kendisini, onaltı yaşında iken başladığı "Kalem odaları"nda yetiştirmiştir. Genç yaşta devlet dairelerindeki başarısı ve Ruznâme-i Cerîde-i Havadis gazetesine yazdığı yazılarla tanınmaya başlayan Ebuzziya; Abdülhak Hamit, Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal gibi çağının ünlü edebiyatçıları ile tanışarak, çevrelerine girmiştir. Özellikle, daha sonra amaç ve fikir arkadaşı olan Namık Kemal'in onun edebî kişiliğinin şekillenip, gelişmesinde etkisi görülür. 4/

Namık Kemal'in teşviki ile Tasvîr-i Efkâr gazetesinde yazmaya başlayan Ebuzziya Tefvik, bu arada Namık Kemal ile arkadaşlarının Meşru-

tiyet'i kurmak üzere oluşturdukları "İttifak-ı Hamiyet Cemiyeti"ne girmiş, sonradan "Yeni Osmanlılar" adını alan bu cemiyetin faal bir üyesi olmuştur. 5/

1872'de Şûrayı Devlet'de Adliye Dairesi mülazımı (stajyer) iken bir yandan da Terakki ve Diyojen gazetelerine yazılar yazan Ebuzziya, kendisini tamamen gazeteciliğe vermek üzere Şûrayı Devlet'teki görevinden istifa ederek İbret gazetesi yazı âilesine katılmış, Namık Kemal, Nuri ve Reşat Beylerle adı geçen gazeteyi çıkarmışlardır.

Şinasi'nin ölümü üzerine ortada kalan Tasvîr-i Efkâr Matbaası Mustafa Fazıl Paşa tarafından satın alınarak, Ebuzziya ve arkadaşlarına hediye edilmiştir. Arkadaşları da haklarından vazgeçerek matbaayı Ebuzziya'ya bırakmışlardır. 6/

Ebuzziya Tevfik'in matbaasında ilk bastığı eserler, (1871-1872) Reşit Paşa'nın siyasi yazılarını kapsayan bir mecmua ile Namık Kemal'in Salâhaddin Eyyubi ve kendisinin Ecel-i kaza adlı piyesidir. 7/ Basıldığı yıl Gedikpaşa'daki Osmanlı Tiyatrosu'nda defalarca oynanan Ecel-i kaza'nın fazla ilgi görmesi üzerine, tiyatro'nun kurucusu Güllü Agop'un bu ilgiyi fırsat bilerek, bilet ücretlerini yükselttiğinden sözedilir. 8/ Ayrıca Ebuzziya Tevfik; oyununun hasılatını ilk kez oyunculara bırakan bir yazardır. 9/ Bu da onun bugüne kadar bilinmeyen bir yönüdür.

Ebuzziya, 1872'de Hâdika gazetesini ve Cüzdan adlı dergiyi çıkarır. Hadika'nın bir yıllığı niteliğinde olan Salname-i Hâdika yıllık türü kitapların ilk örneklerindedir.

Hadika gazetesinin kapatılması üzerine, 1873'de Sıraç adlı başka bir günlük gazete çıkarmaya başlar. Fakat İbret ve Sıraç gazetelerinde yö-

netime karşı yazılan şiddetli yazılar Padişah Abdülaziz'i kızdırır ve her iki gazeteyi de kapattırarak, Ebuzziya ve arkadaşlarını sürgüne gönderir. 10/

Ebuzziya Tefvik Rodos'ta üç yıl sürgün hayatı sırasında, Numune-i Edebiyat-ı Osmaniyye adlı ilk antolojimizi hazırlamış, Victor Hugo'nun "Angelo" adlı piyesinden uyarladığı Habibe ve Semahat-ı aşk adlı ilk Türk telif piyesini yazmıştır. (1876) Muharrir Mecmuası'nı da Rodos'tan yazılarını göndererek Şemsettin Sami'nin yardımıyla yayınlamıştır. Hapishanede dergi çıkarabilen ilk Türk Ebuzziya Tefvik'dir. Ayrıca; yine bu süre içinde zindandaki mahkumları beceri ve yeteneklerine göre sınıflandırarak, işbölümü yaptırmış, kaba tahta işlerini zarif bir şekilde işlemelerini sağlamıştır. Böylece mahkumlara geniş bir kazanç yolu açarak sevgilerini kazanmış, kişilikleri üzerinde olumlu izler bırakmıştır. 11/

Ebuzziya ve arkadaşları, 1876'da V. Murat'ın tahta çıkışıyla affolunarak İstanbul'a dönerler. Bu tarihten sonra Ebuzziya Tefvik daha çok basımcılık işleri ile uğraşır.

V. Murat'dan sonra tahta çıkan II. Abdülhamit ile Ebuzziya'nın araları önceleri çok iyidir. Hatta, 1876'da sarayda kurulan "Mütercimin Cemiyeti"ne Ebuzziya da üye olarak alınır. 12/ Ebuzziya'nın ince zevkini takdir eden Abdülhamit ona saraydaki merasim köşkünün bazı süslemelerini yaptırır. Yıldız Camii'nin iç duvarlarını süsleyen kugi yazı ile ve arabesk tezyinat da onun eseridir. 13/

Ebuzziya, Abdülhamit saltanatının ilk günlerinde, Mithat Paşa'nın yönetiminde "Kanunu Esasi" için çalışanlar arasında bulunmuştur. 14/

1877'de basım işleri için Viyana'ya gitmiş 15/ aynı yıl Bosna Vilayeti mektupçuluğuna tayin edilmiştir. Bosna'da vilayet salnamesini tipografi baskı tekniği ile yeni bir şekilde çıkarmıştır. 16/ Vilayet salnamelerini taş baskısından tipografi baskısına geçiren ilk basımcımız Ebuuzziya Tefvik'dir. 17/

Istanbul'a dönüşünde Salname-i Ebuuzziya ve Salname-i Kamerî adlı yıllıklarını basmıştır.

Ebuuzziya Tefvik; sürgün, görevli ya da seyahatleri nedeniyle İstanbul'dan ayrılmak zorunda kaldığı yıllarda Tasvîr-i Efkâr Matbaası nı dağıtmamıştır. Ancak Bosna dönüşünde 1881/1882 (H.1299) yılında Avrupa'dan getirttiği iki yeni makine ile Matbaa-i Ebuuzziya'yı kurabilmiştir. Ebuuzziya Matbaası otomatik baskı makineleri ile çalışan ilk Türk matbaasıdır. 18/ Türk basımcılığında çığır açan bu matbaanın en parlak devri, Ebuuzziya'nın Konya'da sürüldüğü 1900 yılına kadar yaklaşık 19 yıl sürer. 19/ Bu dönemde Ebuuzziya; Kitabhane-i Meşahir, Kitabhane-i Ebuuzziya adlı seri eserlerini ve Rebi-i Marifet, Nevsal-i Marifet adlı almanaklarını ve Takvim-i Ebuuzziya'larını basar.

Tanzimatçıların yayın organı olarak çıkarılan ve Türkiye'de yayınlanan ilk ciddi edebiyat dergisi kabul edilen Mecmua-i Ebuuzziya da, ilk sayıları hariç bu matbaada basılmıştır. Mecmua-i Ebuuzziya, Türkiye'de devamlı olarak çıkarılan, içerik ve biçimsel yapısı her sayıda birlik gösteren ilk dergimizdir. Kapatıldığı yıllar hariç 31 yılı içinde 15 cilt ve 159 sayı halinde çıkarılmıştır.

1900 Yılında Ebuzziya Tefvik oğlu Talha Ebuzziya ile birlikte uydurma bir sebepten Konya'ya sürülmüştür. 20/ 1908'de İstanbul'a dönüşünde Ebuzziya Dergisi'ni yeniden yayınlamaya başlamış, bu arada Şinasi'nin Tasvîr-i Efkâr gazetesini, Yeni Tasvîri Efkâr adıyla kurmuştur,

Aynı yıl Antalya milletvekili seçilen Ebuzziya Tefvik ömrünün son dört beş yılında sadece gazete ve dergisinin yayını ile uğraşmıştır. 1913 yılında son makalesini gazetesinin yazıhanesine bıraktıktan sonra evine dönerken yaşamı sona ermiştir.

II. Bölümün Dipnotları:

1. Ebuzziya Tefvik. Yeni Osmanlılar Tarihi. 1. cilt. Bugünkü dile uydulayan Ziyad Ebuzziya. İstanbul: Kervan Yayınları, 1973. S. 1.
2. "İslâm Ansiklopedisi" İstanbul: Maarif Matbaası, 1945. 4. c. s.100
3. Ebuzziya Tefvik. Salname-i Hâdika. İstanbul, 1874 (H. 1290) s.3
4. İslâm Ansiklopedisi. a.y.
5. Koçu, Reşad Ekrem. İstanbul Ansiklopedisi. İstanbul: Koçu Yayınları, 1968. 9.c. s.4875.
6. "Aylık Ansiklopedi". Yayınlayan: Server İskit. İstanbul: İskit Yayınevi, 1945. 1.c. s.267.
7. İslam Ansiklopedisi. s.100.
8. a.y.
9. Ziyad Ebuzziya ile 6 Temmuz 1982 tarihinde yapılan görüşme.
10. Koçu, y.a.g.e. s.4875.
11. a.y.
12. Aylık Ansiklopedi. s.267.
13. a.g.e. s.268.
14. a.g.e. s.267.
15. İslâm Ansiklopedisi. s.101.
16. Aylık Ansiklopedi. s.268.
17. Ziyad Ebuzziya'nın 8 Eylül 1982 tarihli mektubu.
18. Ziyad Ebuzziya a.g.m.

19. Kocu, y.a.g.e. s.4875.

20. Ebuzziya Tefrik, Yeni Osmanlılar Tarihi. y.a.g.e s.1

III. BÖLÜM : TÜRKLERDE RESMİN EVRİMİ

Türkiye'de resimli baskı kitaplara geçmeden önce Türk resim sanatının evrimi ile değişik bir anlayış ve teknikle resimlendirilmiş yazma kitaplar hakkında kısa bir tanıtımın yararlı olacağı inancındayız. Çünkü resimli baskıya geçiş ortamını hazırlayan, daha önceki dönemlerin sanat etkinlikleridir.

Bugün çeşitli çevrelerde hala tartışma konusu olmakla beraber İslam dininin dolaylı olarak resim ve sureti yasaklandığı kanısı geçerliliğini korumaktadır.

Bu yasak büyük bir olasılıkla müslümanları putperestlikten korumak amacıyla alınmış bir önlemdir ve yasaklama daha çok canlı varlıklar için geçerlidir. Çünkü "Tanrı suret verdiği can da verir, ama insan, suretleri cansızlaştırır. Bir hadise göre; Tanrı kendi suretinde insanı yarattığı için onu tekrarlamak, hele değiştirmek en büyük günahdır. Tanrı insanı yüceltmiş, onu varlıkların en güzeli kılmıştır." 1/ Şu halde müslümanlıkta insan resminin hoş karşılanmaması insana ve dolayısıyla Tanrı'ya duyulan saygıdan kaynaklanmaktadır.

Aşırı gelenekçi ve dindarlar resim yasağına tamamıyla uymuş hatta kendi görüş ve inançları doğrultusunda daha da katılaştırmışlardır. Buna karşın Osmanlı sarayında ve halk arasında yetişen yenilikçi sanatçılar başarılı resim çalışmalarını başlangıçtanberi sürdürmüşlerdir.

Kuran yazarların cennete, resim yapanların ise cehenneme gideceği inancının hakim olduğu devirlerde eser veren sanatçılar, hem kimliklerini gizlemek hem de alçakgönüllü yaradılışları gereği dinî olmayan takma adlar kullanmışlardır. Örneğin; XVIII. yüzyıl ünlü Türk minyatüristi Levnî'nin asıl adı Abdülcelil Çelebi olup, "Levnî", boya, renk vuran suret yapan anlamındadır. XVII. yüzyıl minyatüristlerinden Ahmet Mustafa da günümüzde asıl adıyla değil nakış yapan, geniş anlamıyla resim yapan anlamındaki "Nakşi" adıyla tanınmaktadır. 2/

Bugün elimizde resim ve suret yaptıkları için sanatçıların cezalandırıldıklarını gösteren herhangi bir belge yoktur. Osmanlı sarayı sanatçıları genellikle minyatür, halk sanatçıları ise yazı-resim sanatında eserler vermişlerdir.

1. YAZI-RESİM SANATI:

Yazı-resim, yapısında eski yazı bulunan Türk halk bezeme sanatıdır. Doğanın gerçekleri ile ilgisi olmayan bu resimler tamamen imajlardan oluşur.

Zamanla sanatlarında zirveye ulaşan Türk hattatları çalışmalarının tekdüzeliğinden usanarak kendilerine yeni uğraşlar aramaya başlamışlar ve bu arayış sonunda resmin çekiciliğine kapılarak yazıyı girift bir resim haline getirmişlerdir. Bu sanat akımının öncüleri, işe cami resimleri yaparak başlamışlardır. Cami resmi yapılmasında şer'î bir sakıncanın olmayışı hem de resimlerin âyetlerin uygun bir şekilde istifi veya "Lâilâhe-ill-Allah" yazısıyla oluşturulmuş olmaları en koyu şeriatçıyı bile rahatsız etmemiştir. Bunlar hem okunur hem de resim olarak görünür çizgilerdir 3/

Bu suskunluktan yararlanan sanatçılar yine besmele ve çeşitli duaları, sûreleri belirli bir düzen içinde, aralarına çiçek motifleri de koyarak kandil, taç, gemi, ibrik, meyve resimleri yapmışlardır.

Daha sonra İslâmiyette ayrı bir yeri ve saygınlığı olan kuş ve leylek resimleri besmele ve sûreler şeklinde yapılmıştır. Ayrıca İslâm devletlerince egemenlik sembolü olarak kullanılan arslan, kutsal adlar ve yazılarla resmedilmiştir. İlk örneklere oranla, yazılar daha çok resme benzemeye başlamışlardır, uzaktan bakıldığında bunların yazıdan oluşturulduğunu anlamak olanaksızdır.

Canlılara geçiş dönemini de tepkisiz atlatan yazı-resim sanatçıları bu kez harflerle insan ve evreni şekillendirmeyi denemişler ve başarmışlardır. İlk insan şekillerinde daha önce olduğu gibi kalıplaşmış kutsal adları ve yazıları kullanmışlardır. Bunu izleyen çalışmalarda sadece harflerin kullanılmasıyla önden çizilmiş yüzler görüyoruz. 4/ Bunlarda yüz hatlarını oluşturacak nitelikteki harfler çift olarak, öyle ustalıkla yerleştirilmiştir ki, ortaya çıkan çehrelerdeki harfleri eski yazıyı iyi bilmeyenler kesinlikle farkedemezler. Yüz çalışmalarının sadece harflerle şekillendirilmeleri dışında, dikkati çeken diğer bir özellikleri de din baskısını aşarak belirli kişileri resmetmiş olmalarıdır. Örneğin Hz. Ali resimleri gibi.

Tabiat resmine geçiş daha kolay olmuştur. Dağlar, dereler, denizler, ağaçlar, gökyüzü, güneş, ateş temsil edilmiştir. Bu manzara resimlerinin ortasına ilâhi aşkı sembolize eden "Ah minelaşk" yazısı değişik sitillerde yerleştirilmiştir 5/

Yazı-resim sanatı son aşamasında tamamen resme dönüşerek, kutsal konular, dini efsaneler işlenmiştir. Bu dini resimler; harfler kullanılmaksızın yapılmakla beraber, bir yazı, resim beraberliği içinde sürdürülmüş, resimlerdeki uygun boşluklara besmele, çeşitli âyetler, ya da açıklayıcı, tamamlayıcı bilgiler yazılmıştır.

Yazı, resim, Müslüman Türklerin dini görüş ve inançlarına ilişkin duygularını yansıtan, bütünüyle kendi hayâl ürünleri ve buluşları olan bir halk sanatıdır. Bugün pek az örneği elimizde bulunan yazı, resimler, Topkapı Sarayı, İstanbul Belediye, Ankara Etnografya, Türk İslâm Eserleri Müzeleri'nde ve kişilere ait özel koleksiyonlarda korunmaktadır.

2. MİNYATÜR SANATI:

Bilindiği gibi minyatürler; özel teknik ve malzeme kullanılarak yapılan, derinliği olmayan, kişi ve olayların sanatçının zihnindeki önem derecesine göre irili ufaklı veya ön ya da arka planda yer aldığı resimlerdir.

Türk-İslam dünyasında minyatüre nakış, minyatür yapana da nakkaş denilirdi.

Türk minyatürleri Orta Asya kökenlidir. İlk Türk minyatürlerine Turfan ve Karahoça kazılarında bulunan Uygur yazma kitaplarında rastlanır. 6/ Minyatürler Maniheizm ile Budizm dinlerinin etkisindedir ve süs unsuru olduğu kadar tapınma aracı olarak da kullanılmışlardır. 7/ İslâmiyeti kabul eden Büyük Selçuklular ve Anadolu Beylikleri zamanında da resim sanatının, tüm İslâm dünyasına önderlik edecek dere-

cede geliştiğini bilmemize rağmen örnekleri günümüzde ulaşamamıştır. Hatta Osmanlılar devrinden ancak Fatih Sultan Mehmet zamanından itibaren yapılan minyatürler elimize geçmiştir. 8/

Türk minyatür sanatının en güzel örnekleri bugün İstanbul'da Topkapı Sarayı Müzesi'nde, Üniversite ve Fatih Millet (II Halk) Kütüphanelerinde, Paris'te Biblioth que Nationale ve Londra'da British Museum'da bulunur.

Topkapı Sarayı'nda çeşitli kitaplar ve albümler içerisinde 13.533 adet minyatür olup, bunlar XII-XVIII. yüzyıllar arası çeşitli devirlere ait örneklerdir. Bu minyatürler 451 cilt kitap ve albüm içerisinde toplanmış durumdadır. 9/

Osmanlı Türk minyatürlerinde genellikle padişahların portre resimleri, tarihî ve dinî konular, savaşlar, saray yaşamı işlenmiştir. Padişahların savaş yolculuklarını konu alan Sefernameler, Fetihnameler, zaferleri ve önemli devlet olaylarını canlandıran Şehinşahnameler, peygamberlerin hayatını anlatan Siyer ün-nebiler, şehzadelerin sünnet düğünlerini, şenlikleri ayrıntıları ile işleyen Sürnameler Türk resim sanatı ustalarının ürünleridir. Bugünkü amaçla süsleyici ve açıklayıcı unsur olarak el yazması kitaplarda kullanılmışlardır.

İslamiyetin resim yasağına karşın, geleneklerine ve dinine bağlı Osmanlı sarayı ve toplumu resimlendirilmiş eserleri nasıl hoşgörü ile karşılamıştır?

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, resim yasağı esneklik ve kişiler bunu inanç ve görüşlerince yorumlamışlardır. Esneklik Peygamber'in resim konusu üzerinde fazla durmamasından ileri gelmektedir. Nitekim, "Ebu Hureyre'ye göre; bir keresinde Cebrail Peygamber'in

huzuruna çıkmak için ondan izin ister, davete rağmen yine huzura çıkmaz ve şöyle söyler: Evinize nasıl girebilirim? Çünkü orada birtakım at ve insan resimleri var. Ya bu resimlerin içindeki yaratıkların başlarını siliniz yahut da perdeleri indirip yere seriniz. Biz melekler zümresi içinde resim olan yere girmeyiz. "10/Açıkça görülüyor ki Peygamber'in evinde bile canlı varlıklara ait resimler bulunuyordu. ve bu resimlerin yüzleri yok edildiği vakit günahattan arınmış olacaktır. Asıl günah, canlı varlıkların yüzlerinin resmedilmesiyle kanımızca Türk minyatürüsteri bu rivayetten güç alarak resimlerinde özellikle dini konulu resimlerde kişilerin yüzlerini işlememişler, örtülü yapmışlardır. Nakkas Ahmet Nur bin Mustafa tarafından 1594'de III. Murat için yapılan minyatürlerden Hz. Muhammed Hira Dağında, Muhammed'in doğumu ve Hz' Muhammed, Hz. Hatice ve Hz. Ali ile duada konulu minyatürlerde 11/ Hazreti Muhammed en ön plânda nur içinde ve yüzü kapalı olarak resimlendirilmiştir. Ayrıca resimlerin altında veya üstünde, Kuran yazıldığı için kutsal sayılan eski harflerle açıklayıcı yazılar görülmektedir. Din dışı konuları işleyen bazı minyatürlerde de göze çarpan bu resim yazı beraberliği düşündürücüdür. Yazıların açıklayıcı olduğu kadar bağışlatıcı özelliği de olabilir.

Tarihi olayları ve fetihleri konu alan minyatürlerde ise (özellikle ilk devirlerde) yüzleri küçük ve aynı zamanda net olmayan, hep birbirine benzeyen, kime ait olduğu kestirilemeyen bol insan figürleri yer almıştır. Bunlarda da yazı resim beraberliği mevcuttur. Bunların yanısıra bazı padişahların bir fotoğraf kadar net portre resimlerini yaptırılmaları ilginçtir. Sinan Bey'in yaptığı "Fatih Sultan Mehmet'in gül koklayan" resmi bunlara canlı bir örnektir.

Bağıslatıcı hileler, sanatkarları koruyan padişahlar ve eserlerin mükemmelliği karşısında giderek resmin kanıksanması diğer taraftan Tanrı fikrinin Osmanlı Türklerinde iyice yerleşmesi sonucunda din baskısı yavaş yavaş kalkmaya başlamıştır.

Nakkaş ve hattatların taassub engellerini aşarak verdikleri eserler sürekli bir oluşum içinde evrimlerini tamamlayarak baskı resim ortamını hazırlamışlardır. Fakat yıllarca minyatür sanatı kalıpları dışına çıkamayan resim anlayışından gravür resimlere geçiş oldukça zor olmuştur. Türkiye'de basımcılığın geç başlaması da gravür resimlerin gecikmesinde önemli bir etkidir.

3. GRAVÜR RESİMLER:

En basit tanımıyla gravür, maden, tahta veya taş yüzeyler üzerine çizgiler oymak suretiyle resim yapmak, şekiller meydana getirmektir. Bir başka tanımla, maden, tahta ve taş yüzeylerin desen ve kabartma oluşturacak şekilde, çeşitli araç ve gereçlerle çizilmesi, oyulması ve derinleştirilmesi işlemlerine "gravür" (Kazı resim) denir. 12/

Gravür sanatının gelişimi teknolojik ilerleme ile paralellik göstermiştir. teknolojinin ilerlemesiyle yeni malzeme ve olanaklar sağlayan gravür sanatı bugünkü modern tekniğine ve benliğine kavuşmuştur.

Aslında "gravür" terimi Fransızcadan gelmektedir. Osmanlı Türkleri, kazıma, kazınma ve resim olarak oyma anlamında ki Arapça "hakk" kelimesini kullanmışlar ve hak sanatkarlarına da "hakkak" demişlerdir. Bizde XIX. yüzyılda gravürcülük çok gelişmiş özellikle İstanbul sarayları ve saray yaşamı gravürlere konu olmuştur.

Özel çalışma beceri ve sabır işi olan gravür sanatı bizde basımcılığın başlaması ile önem kazanmıştır.

Hak ve oyma suretiyle hazırlanan baskı kalıbı bir metal (çelik veya bakır oyma) veya bir litografi taşı, bir şimşir tahtası olabilir. 13/ Basan yüzeyler kalıp yüzeyinden daha aşağıda, çukurda olduğu için bu baskı türüne "çukur baskı" da denilir. 14/ Kullanılan malzemeye göre çeşitli türleri vardır:

Tahta kazı baskı : Genellikle işlenmesi daha kolay olan şimşir ağacı kullanıldığı için buna "şimşir hakkı" da denir. Tahta kazı basımında önce, baskısı yapılacak resim, şekil veya yazı, özel keski kullanılarak elle veya makina ile oyulur. Beyaz görünmesi istenen yerler oyuk, siyah görünmesi gereken yerler ise yüksekte bırakılır, daha sonra merdane yardımıyla kalıba boya verilir, taşan boyalar temizlendikten sonra el presi veya makine ile her türlü kağıt üzerine tek veya çok renkli olarak basılır.

Taşbaskısı : Basım kalıbı her türlü örnekten "basım taşı" denilen ve yağı emen kireçtaşı üzerine, içyağı, balmumu, sabun gibi maddelerden yapılmış özel mürekkeple yazılır veya oyulur. Normal kağıt üzerine el presi, ya da makine ile basılır.

Madeni levhalar üzerine baskı: Kalıpta bakır, çelik, çinko levhalar kullanılır. Bu tip gravürler yapılış tekniklerine göre iki kısma ayrılırlar:

a) Kuru kazı tekniği : Madeni levha üzerine oyucu ve kazıcı aletlerle doğrudan doğruya yapılan işlemlerdir 15/ Kazma işlemi değişik tipte çelik kalemlerle yapılır.

b) Islak kazı tekniği : Bu teknikte, madeni levha aside dayanıklı bir vernikle kaplanır, vernik kuruduktan sonra desen çeşitli sivri aletlerle levha yüzeyine işlendiğinde yırtılan verniğin altından çıkan madeni kısım asit banyosunda kemirtilerek oyuklar oluşturulur; kalıp boyaya hazırlanır. 16/

Gravürler makineye ve çeşitli kazıcı, oyucu gereçlere bağımlı resimler oldukları için, kitaplarda ancak ilk basımevimizin kurulmasından (1729) sonra görülmeye başlarlar.

III. Bölümün Dipnotları:

- 1 . Aksel, Malik. Türklerde Dini Resimler, Yazı-Resim. İstanbul: Elif Kitabevi, 1967 s.12
2. a.y.
3. a.g.e. s.25.
- 4, Ayrıntılı bilgi için bakınız a.g.e. s.114.
5. a.g.e. s.135.
6. Ücal, İbrahim. Kitabın Evrimi. Ankara: Türkiye İş Bankası, 1971. s. 100
7. Binark, y.a.g.e. s.38.
8. a.g.e. s.42.
9. a.g.e. s.43.
10. Aksel, y.a.g.e. s.11
11. Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Kitaplığı. Nu: 1221.
12. Gölönü, Gündüz. Kazı Resim. İstanbul: Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, 1979 . S.1.
13. Matbaacılık Bilgileri. y.a.g.e. s.99.
14. a.g.e. s.55.
15. Gölönü, y.a.g.e. s.20
16. a.g.e. s.24.

IV. BÖLÜM: TÜRKİYE'DE RESİMLİ BASKI

1. İLK BASKI RESİMLİ KİTAPLAR VE ANALİZLERİ :

İbrahim Müteferrika'nın 1730 yılında baskığı Tarih-i Hind-i Garbî adlı eseri Türk basımcılık tarihinde ilk resimli kitap olarak kabul edilir.

Eserin aslı Emir Muhammed bin Hasan Mesudî'nin 1583 yılında III. Murad'a sunmak üzere yazdığı ve o sıralarda keşfedilen Amerika'ya ait Kitab-ı İklim-i Cedid'dir. Yazma ve basma nüshaların metinleri aynı, resimleri farklıdır. 1/ Yazma nüshanın resimleri minyatür, basmanın ise tahta kalıplarla basılmış gravürlerdir.

İbrahim Müteferrika'nın Tarih-i Hind-i Garbî'nin giriş kısmında belirttiğine göre, resimler "Amerika'nın garip acayip şekillerini, cisimlerini, hallerini temsil etmektedir." Gerçekten de o sıralarda diğer kıtalarda yaşayanlarca hakkında garip şeyler düşünülen Amerika'nın bitkileri, hayvanları ve Amerika'ya ilişkin efsaneler gravür olarak çizilmiştir. Müteferrika'nın resimlerin orijinalini nereden bulduğu bilinmemekle beraber, tahta kazı tekniği ile şimsir kalıplara oymak süretiyle ilk resimli kitabı bastığı bir gerçektir. Kitaptaki 13 adet gravür resim XVI. yüzyıl Avrupa oyma resminin biçimini yansıtmaktadır. 2/ Resimlerin yanısıra, dünyayı evrenin merkezi olarak gösteren Batlamyus'a göre çizilmiş bir gök haritası vardır.

Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nin III. Ahmet koleksiyonu arasında bütün resimleri renkli basılmış bir Tarih-i Hind-i Garbi'nin bulunması, bize Müteferrika'nın padişah katına sunmak üzere belli sayıda kitabı renkli bastığını göstermektedir. 3/ Anlaşıyor ki Müteferrika sadece resimli baskıya değil renkli resimli baskıya da öncülük etmiştir.

Türk basımcılığı literatüründe; Müteferrika'nın 1733 yılında bastığı Katip Çelebi'nin Cihannüma adlı coğrafya kitabı ve Müteferrika Matbaasının üçüncü döneminde Raşit ve Vasıf efendilerin bastıkları Fenn-i lâğım (1793) ve Fenn-i Muhasara (1794) adlı askerlik kitapları Tarih-i Hind-i Garbi'den sonra ilk resimli kitaplar olarak geçerler.

Cihannüma'da dünyanın çeşitli bölgelerine ait 25 harita ve güneş ay tutulması, rüzgar gülü şekilleriyle metin açıklanmaktadır.

Buğdan Voyvodası Aleksandr Ipsilanti'nin oğlu Konstantin Ipsilanti'nin Fransız generali Sébastien Vauben'den çevirdiği Fenn-i lâğım ve Fenn-i muhasara adlı eserlerde ise Kapril ve İstapan adlı iki Ermeni sanatçı tarafından yapılmış, savaş taktiklerini gösteren çizimler yer almaktadır. 4/

Her üç eserdeki grafik ürünleri geniş anlamda resim tanımı kapsamına alınabilirlerse de, bizim araştırdığımız dar anlamlı resim kavramından çok uzaktırlar.

Fransa'nın İstanbul elçisi Choiseul Gouffier'nin elçilik binasında kurduğu basımevinde 5/ basılan iki Türkçe eser için de aynı şeyleri söyleyebiliriz. Osmanlı ordusunun yenileşme çabalarına katkıda bulunmak üzere Fransızcadan çevrilen "Usûl ül-maarif fi tertib il-ordu" (1786-87) 6/ ve "Usûl ül maarif fi vech-i tasnif-i sefâin-i donanma" (1787) 7/ adlı eserlerde ordu ve donanmanın etkinliğini

artıracak yeni düzenlemeler şekil ve çizimlerle anlatılmıştır.

Bize göre, Tarih-i Hind-i Garbî'den sonra resimli (dar anlamda) kitab kapsamına alınabilecek ikinci eser Mahmut Raif Efendi'nin 1798'de Mühendishane Matbaasında basılan Tableau de Nouveaux Réglemens de l'Empire Ottoman" 8/ (Osmanlı İmparatorluğunda Yeni Düzenlemelerin Genel Görünümü) adlı eseridir.

III. Selim'in askerlik alanında gerçekleştirdiği yenilikleri Avrupalılara tanıtmak amacıyla basılan kitapta 28 adet çizgi resim vardır. 9/ Resimlerdeki çizgilerin gayet ince ve düzgün oluşu bakır kalıplara oyularak hazırlanmış olabileceklerini göstermektedir. Baskı kalitesi öncekilere oranla çok daha temizdir.

XVIII. yüzyılda, giderek çizgilerde belirgin bir gelişme görülmektedir. Fakat kitaplardaki resimler konu, teknik ve malzeme yönünden belirli kalıpların dışına çıkamamışlardır.

İlk Türk basımevi Osmanlı İmparatorluğu'na aşağı yukarı 300 yıla yakın bir gecikmeyle girebilmiştir. Uzun yıllar her alanda üstünlüklerini Batı'ya kabul ettiren Osmanlılar, Batı'nın bu büyük buluşunu benimsememekte diremişlerdir. Basımcılık Avrupa'da hızla yayılıp gelişirken, ülkemizde çok ağır adımlarla ileremişlerdir. Teknolojik olanaksızlıklar ve karşı tutumların yanısıra, askeri alandaki yenilgiler, ekonomik ve siyasal bunalım basımcılık etkinliklerini engellemiştir.

İbrahim Müteferrika 14 yılda ancak 17 adet kitap basabilmiştir. Müteferrika Matbaasının daha sonraki dönemlerinde basılabilen kitap sayısı sadece 7 dir. Sonuçta, Müteferrika Matbaası XVIII. yüzyılda 4'ü resimli 24 eser verebilmiştir. Müteferrika'nın ölümünden sonra basımevinin sık sık el değiştirmesi, basımcılara çalışma izni verecek

fermanların mücadeleye alınması gibi nedenlerle, Matbaa uzun aralıklarla hatta yıllarca çalıştırılmamış, nihayet 1797'de kapanmıştır.

Mühendishane Mektebi hocalarından Abdurrahman Efendi'nin kurduğu Mühendishane (1796) ve Üsküdar (1802) matbaaları da benzer koşullar altında çalışmışlardır.

Türk basımcılığının emekleme döneminde ve anılan koşullar altında basılan kitaplardaki resimler doğal olarak, teknik, kalite ve görsel açıdan oldukça ilkelidir.

2. XIX. YÜZYILDA RESİMLİ BASKI:

Türkiye'de basımcılık 1830'dan sonra süreklilik ve önem kazanmıştır. Devlet eliyle ilk kez bir basımevi "Tabhane-i Âmire Matbaası" kurulmuş; daha sonra yerli yabancı ayırdetmeksizin basımcılık yurtdüzeyinde yaygınlaşmıştır. 10/ Yepyeni bir baskı tekniği olan "Taşbasımcılığı" (Litografi) bu dönemde Türkiye'de uygulanmaya başlamıştır. Avrupa'da bulunmasından kısa bir süre sonra Hanri Kayol adında bir Fransız, gerekli izni aldıktan sonra ülkesinden getirdiği taşbasması makine ve gereçlerle 1831 yılında basımevini kurmuştur. Litografi, XVII. yüzyıldan beri bizde ve Avrupa'da kullanılan ve harflerin tek tek dizilip, basılması esasına dayanan tipografi baskı tekniğine oranla, arap harflerinin basımı için daha uygun ve kolay bir tekniktir. Bu özelliğinden dolayı çok tutulmuş, Kayol'dan sonra birçok "Litografya destgâhı" (Litografya atelyeleri) açılmıştır. Kişilerin yanısıra Harbiye, Mülkiye, Tıbbiye okulları da ders kitaplarını basmak için küçük taşbasma atelyeleri kurmuşlardır.

Türk basımcılığının gelişme dönemi olarak kabul edebileceğimiz XIX. yüzyılda; Osmanlı toplumu aydın sınıfın aracılığıyla Batı'daki büyük gelişmeleri sezinlemeye başlamış, yeni tekniklerle basılan kitapların formasyonları içerikleri ve türleri de halkın beğenisini doğrultusunda değişime uğramıştır. Kitaba duyulan gereksinimin artmasıyla basımevi sayısı, dolayısıyla baskı kitap sayısı da artmış, yazma kitap kimliğinden yavaş yavaş sıyrılan basma kitaplar, ucuzlayarak halkın malı olmuştur.

Yukarıda kısaca özetlenen XIX. yüzyıl karakteristiklerinden de anlaşılacağı gibi, bizde resimli baskıyı hızlandıracak, geliştirecek gerekli teknolojik olanaklar ve ilgili okuyucu kitlesi ancak bu dönemde sağlanabilmiştir.

Ebuzziya Tefvik'in resimli baskı kitaplarına ilişkin bir yargıya varabilmek için, özellikle bu yüzyılda basılan resimli kitaplar değerlendirme ölçütü olarak araştırmamızda kullanılmışlardır. Çünkü, Milli Kütüphanede Mevcut Arap Harfli Türkçe Kitapların Muvakkat Kataloğu'nda Tarih-i Hind-i Garbî dışında, XVIII. yüzyıla ait olupda bibliyografik künyesinde resimli kaydı bulunan başka bir esere rastlanmamıştır. Her ihtimale karşı bibliyografik künyesinde levha, şekilli, plânş kayıtları bulunan kitaplar yerinde incelenmiş, gerçekten bunların sadece tarih coğrafya, askerlik, fen kitaplarındaki şekil, plân, harita ve çizimlerden ibaret olduğu görülmüştür.

XIX, Yüzyıl resimli baskı kitapları belirli bir zaman dilimi (1800-1887) dışına çıkılmaksızın katalogdan araştırıldığında 25 kitap saptanabilmiştir. Bunlardan bir kısmı yerinde bulunamadığı, ya da tamamen resimsiz baskılar oldukları için, zorunlu olarak değerlendirme

kapsamı dışında bırakılmışlardır.

Kuşkusuz resimli baskı konusunda koca bir yüzyıl için, erişile-
bilen 20 kitabın değerlendirilmesi yapılarak olumlu veya olumsuz bir
yargıya varılabilir mi? Sorusu akla gelebilir; ya da daha fazla sayıda
resimli kitap basıldığı ileri sürülebilir. Mantıksal olarak doğrudur.
Fakat şunu hemen belirtmek gerekir ki, XIX. yüzyılda resimli baskılar
bir yana, ne kadar kitap basıldığı bile saptanamamaktadır. Özellikle
1876'dan sonrası hatta XX. yüzyıl başlarını da kapsayan döneme (1876-
1928) ait elimizde kesin bir bilgi yoktur. Sadece 1803-1875 yılları
arasında 2855 adet kitap basıldığı sanılmaktadır. 11/ Eski harfli
Türkçe basmaların toplu bir kataloğunun henüz hazır olmayışı, ve kitap-
ların çeşitli kütüphaneler ve özel koleksiyonlarda dağınık halde bulun-
ması gibi araştırmamızı güçleştiren koşullar karşısında Milli Kütüphane'-
nin geçici kataloğuna bağlı kalınmıştır.

Diğer yandan, belirli baskı teknikleri ile araç-gereçlerinin
Türkiye'ye ne zaman girdikleri, uygulandıkları süre ve bu süre içinde
faaliyette bulunan basımevleri bilinmektedir. Basımevlerinin ellerindeki
teknolojik olanaklar sınırlı, aşağı yukarı da eşittir. Şu halde aynı
dönemlerde ayrı basımevlerinin çıkardıkları işler birbirinin aynısı
veya benzeri olacaktır. Araştırmamızın çeşitli aşamalarında yaptığımız
karşılaştırmalı çalışmaların sonuçları da bu savımızı desteklemektedir.
Şu halde az sayıdaki resimli kitabın incelenmesi ile bir genelleme
yapmak da mümkündür.

Değerlendirme ölçütü olarak kullanılan 20 kitap 1873-1886 (H.
1289-1302) yılları arasında, litografi ve tipografi baskı teknikleri
ile resimli olarak basılmıştır.

Resimlerin çoğunluğu, ders kitaplarındaki metinleri açıklayan basit şekiller ve bir çocuk tarafından yapılmış olduğu izlenimini uyandıran, kara kalem niteliğindeki insan, hayvan ve bitki resimleridir. Bu resimden çok "şekilli" olarak nitelendirebileceğimiz kitapların basım ve yılları, basımevleri ve konularına göre dağılımı şöyledir:

<u>Basım yılı</u>	<u>Basımevi</u>	<u>Konu</u>
1873	Mekteb-i Tıbbıyye-i Şahane Matbaası	biyoloji
1874	Mekteb-i Tıbbıyye-i Şahane Matbaası	zooloji
1875	Mekteb-i Sanayi Matbaası	kimya
1875	Mekteb-i Tıbbıyye-i Şahane Matbaası	biyoloji
1876	basımevi kaydı yok	tarih
1880	Mihran Matbaası	tabiat Tarihi
1883	Mekteb-i Tıbbıyye-i Şahane Matbaası	tıp
1884	Mekteb-i Tıbbıyye-e Şahane Matbaası	ziraat
1884	Ceride-i Âskeriyeye Matbaası	tabiat
1884	Tophane-i Âmire Matbaası	kimya
1885	Tophane-i Âmire Matbaası	madencilik
1885	Mühendishane-i Berri-i Humâyun Mat.	askerlik
1886	Matbaa-i Bağdatlıyan Aramyan	tabiat
1886	Mihran Matbaası	ziraat

Değerlendirme ölçütü olarak kullandığımız kitaplardan sadece 6 tanesi, resim ve içerikleri ile diğerlerinde farklıdır. Bunlar: 1874'de Zartaryan (3 adet), 1875'de Hüdavendigâr Vilayeti Matbaası, 1876'da Basiret ve 1886'da Matbaa-i Osmâniye matbaalarında basılan, Türk Edebiyatı'nın Tiyatro ve Roman devri ürünleridir. Romanlar Fransızcadan çeviri olup büyük bir olasılıkla orijinallerindeki resimlerden yararlanılmıştır.

Değişik bir anlayış ve kompozisyonda işleyen bu resimlerde en belirgin özellik, insan figürlerinin gerçeğe yakın çizgileriyle verilmiş olmasıdır. Fakat vücut organları ve giysilerde ayrıntıya gidilmemiş, taramalarla geçiştirilmiştir.

Türklerde geleneksel bir el sanatı olan bakır oymacılığının, basımcılıkta da başarı ile uygulandığını kanıtlayan resimler, bakır üzerine elle veya yardımcı gereçler kullanılarak yapıldığını sandığımız, çizgiler ve taramalar halinde oyulmuş (hâkedilmiş) gravürlerdir.

Çizgilerdeki incelik, yumuşaklık, uyum ve işledikleri konular yönünden öncekilerden kesinlikle ayrılmalarına karşın, baskıda kullanılan ana malzeme ve teknikte bir değişiklik olduğunu ileri süremeyiz

Elimizdeki ölçütler ışığında XIX. yüzyılda (1886'ya kadar) resimli baskı çalışmalarını genel çizgileriyle tanıtmaya çalıştık. Sonuçta. XIX. yüzyılda kitapları resimlemede kullanılan malzeme ve tekniğin (litografi dışında) XVIII. yüzyıldan fazla bir ayrıcalığının olmadığını fakat basımcılığın gelişmesine paralel olarak geliştiğini ve tarz değişimine uğradığını söyleyebiliriz.

Bu arada portre resimlerine rastlanmayışı hala belirli ölçüde din korkusunun varlığını göstermektedir.

IV. Bölümün Dipnotları:

1. Gerçek, Selim Nüzhet. Türk Matbaacılığı; I. Müteferrika Matbaası
İstanbul: Devlet Basımevi, 1939. s. 67.
2. Maden, Sait. "Başlangıcından Bugüne Türk Grafik Sanatı". Çevre Mimarlık ve Görsel Sanatlar Dergisi. 2(1979) s. 87.
3. Maden, a.g.m. s. 89.
4. Gerçek, a.g.e. s. 97-98 -
5. a.g.e. s.99
6. Milli Kütüphane Nadir Eserler Koleksiyonu, Nu: 1959 B 35.
7. Milli Kütüphane Nadir Eserler Koleksiyonu, Nu: 1959 B 40.
8. Bu esere ulaşım güç olduğu için, özel bir koleksiyondan bularak inceleyen Sait Maden'in, 9. no'lu dipnotta bibliyografik künyesi verilen makalesinde vermiş olduğu bilgi ve resimlerden yararlanılarak değerlendirme yapılmıştır.
9. Maden, Sait, "XIX. yüzyıl Türk Grafik Sanatı". Çevre Mimarlık ve Görsel Sanatlar Dergisi. 5.(1979)s. 76.
10. Oral, Fuat Süreyya. Türk Basın Tarihi, Osmanlı İmparatorluğu Dönemi 1728-1922 1831-1922. Ankara: Oral Yayınları, 1968. s. 49.
11. Baysal, Jale. Müteferrika'dan I. Meşrutiyete Kadar Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar. İstanbul: İ.Ü Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1968 ss. 62-71.

V. BÖLÜM : EBUZZIYA TEVFİK'İN TÜRK BASIMCILIĞINA GETİRDİĞİ
YENİLİKLER

Güzel sanatların çeşitli dallarında ince bir zevke, yaratıcı güce sahip olan Ebuzziya Tevfik, Batı'dan sağladığı olanaklarla, baskı kalitesi yönünden, yine o devir Avrupa'sındaki örnekleri aşan eserler basmıştır. Türk basımcılığına rehberlik etmekle kalmamış, eserleri ile Türk basımcılığını Avrupaya tanıtmıştır.

XIX. Yüzyıl basım dünyasının merkezi Leipzig'de kurulan, amacı başarılı çalışmalarını tanıtmak olan "Leipzig' Matbuat Cemiyeti", her yıl dünyanın her tarafından gönderilen dört binden fazla örnekten sadece dört yüzünü seçerek albümüne aldığı halde, Ebuzziya Matbaasında basılan tüm eserleri kabul ederek "Internationaler Graphischer Muster-Austausch" adlı albümünde yer vermiştir. 1/ (Bkz. Ek 1 ve Ek 2)

Ayrıca dernek 1890 yılında Ebuzziya'ya bir takdirname ve şeref madalyası göndererek ödüllendirmiştir. 2/

Ebuzziya Tevfik sözü edilen albüme eserleri kabul edilen ilk ve son Türk basımcısıdır. 1914 Birinci Dünya Savaşına kadar devam eden bu yayına, Matbaa-i Ebuzziya dışında hiçbir Türk basımeviden eser alınmamıştır. 3/

"Times" gazetesinin de EbuZZiya Matbaası'nı takdir eden bir yazısı 1891 yoluna ait Nevsal-i Marifet'in dışkapağına basılmıştır.

(Bkz . Ek 3)

Türk basımcılığını o zamana kadar süregelen ve halk dilinde "acem baskısı" denilen kirli ve kötü baskıdan kurtararak Avrupa baskıları düzeyine çıkararak EbuZZiya Tefvik'in sanatlaştırdığı kitap baskısı, Fransa Cumhurbaşkanının da dikkatini çekmiş, EbuZZiya sergilere katılmadığı, hiçbir istekte bulunmadığı halde, "maarife hizmeti" dolayısıyla kendisine liyakat madalyası göndermiştir. (Bkz. Ek 4).

Bir basımcılık terimi olan ve bir kitabın sanat yönünden iç ve dış şekillendirmesi anlamına gelen "Kitap şekillendirme" 4/ yazma eserlerimizden sonra en mükemmel şekliyle EbuZZiya Tefvik'in eserlerinde görülür.

Bu bölümde, EbuZZiya Tefvik'in kitap şekillendirmesine ne gibi yenilikler getirdiğini, son derece kaliteli baskı sonuçlarını nasıl sağladığını, yaygın kütüphane materyali dışında kalan basılı ürünlerin ortaya çıkışındaki katkılarını saptamayı amaçladık.

1. RESİMLİ BASKI :

Resim en basit tanımıyla, bir şeyin çizgi ya da boya ile yapılmış benzeri veya fotoğraftır. Daha önce örnekleriyle gördüğümüz gibi, XVIII. yüzyıldan XIX.yüzyıl sonlarına kadar bizde resimli baskı; ağaç ve bakır üzerine elle yapılan oymalar, yani tahta ve bakır kalıplara bağlı kalan ve zamanla şekillenen çizgilerdir. Günümüz resim anlayışı ve halen kullanılan tekniklerle ilk resimli kitap ne zaman, kim tarafından basılmıştır, bilinmemektedir. Ancak bazı kaynaklar XIX. yüzyıl

sonlarında EbuZZiya Tefvik'in Türk basımcılığına Batı kalitesi getirdiğini ve resimli yayınların ilk örneklerini verdiğini, yine EbuZZiya'nın 1887 (H.1303) yılına ait Rebi-i Marifet adlı eserinin "tahdis-i nimet" (teŖekkr) kısmına dayanarak bildirirler. Burada EbuZZiya Tefvik, her türlü basılı esere sansür konulduğu bir dönemde Rebi-i Marifet'in basılmasına izin veren padiŖah II. Abdülhamit'e Ŗyle teŖekkr etmektedir :

"mrmde ğnecek bir hizmette' bulundum ise, o da memleketimizde resimli eserleri basmayı icad yolunda Ŗarfettiđim alıŖma ve gayretimdir. Ona ise yalnız ltuf-kr padiŖahımın teŖvikleri sayesinde ve ltfula muvaffak olduğumu tahdis-i nimet makamında beyan ederim." 5/

EbuZZiya Tefvik'in sözleri biraz dikkatle incelenecek olrsa, iddiasının ilk kez resimli bir eser basmak değil, resimli baskıyı yeni buluşlarla gerekleŖtirmek olduğu anlaŖılacaktır. GrŖmze biraz daha açıklık kazandırmak üzere EbuZZiya'nın aynı eserde, yenilikçi edebiyatılarımızdan Ahmet Midhat'a hitaben yazdığu, "Biraderim Ahmet Efendi'ye basımcılık armağanı" baŖlıđu altında yaptığu açıklamaları, gerekli yerlerde günümüz Türkçesine çevirerek verelim :

"Matbaa-i acizanemde resimli kitapların basılması hakkında defalarca arzunuzu bildirmiŖtiniz. Vakıa, bu basımcılığın pek beğenilen yeniliklerini vcoda getirmek en büyük arzularımdan biridir. Ne are ki, onun uygulama zamanı henüz gelmemiŖtir. Zira herkesden ziyade sizce malumdur ki gayesi sadece bin nüsha eser basmak olan memleketlerde, bir resimli eser uğruna sarfedilecek masrafa katlanmak mümkün olamaz. Hatta bugün Leipzig, Stuttgart gibi memleketler dıŖında kalan medeni ülkelerin pek çoğunda resimli eser basıp da kr etmiŖ bir matbaacı gösterilemez. Paris'in, Londra'nın illustrasyonlarının bile, ya hkmet tarafından yahut yeni buluşları teŖvik etmek amacıyla kurulmuŖ bir cemiyetten yardım almadıkça devamları mümkün değildir. Bir takımı sipariŖimiz üzerine yapılmıŖ olan resimler karŖılıđında yaptığımız masrafı söyleyecek

olsam -şu hakikatleri bilmenize rağmen-inanmakta zatı-
aliniz de tereddüt edersiniz. Maksadım burada minnet
altında bırakmak olmayıp, hakikatleri anlatmaktır. İş-
te arzunuzu yerine getirerek bu defaki Rebi-i resimli
olarak bastık. Eğer rağbet görür de zarar etmezsek,
Tanrı'nın lûtfuyla gelecek sene de bu yolda zaman har-
camamız tabiidir." 6/

Ebuzziya'nın verdiği bilgilerden de anlaşılacağı gibi Avrupa'-
da bile pek yeni olan bu tür resimli eserlerin 1887 yılı öncesinde
Türkiye'de basıldığı düşünülemez. Rebi-i Marifet'in resimlerine şöyle
bir gözetmek, görüşümüzde ne denli haklı olduğumuzu gösterecektir.

XIX. Yüzyılda, ülkemizde resimlerin bakır klişelere oyularak
(hâketme) basılması yaygın iken, Ebuzziya Tefvik nasıl bu denli ince
ayrıntılara inen resimleri, daha ilginç fotoğrafları basabilmiştir ?

Ebuzziya Tefvik, yukarıdaki açıklamasında bunların sipariş üze-
rine yapıldığını bildiriyordu. Fakat nerede yapıldıklarını, o dönemde-
ki resimli baskı koşullarımızı, karşılaşılan güçlükleri ve en önemlisi
Rebi-i Marifet'in Türk basımcılığına katkılarını (Ebuzziya'nın görüşü
ile) öğrenmek üzere Ebuzziya'nın "Eshab-ı mütâlaaya" başlığı altında
okuyucularına seslendiği bir başka Rebi-i Marifet'e başvuruyoruz :

"Rebi-i Marifet'i bu sene de bazı resimlerle süsleme
hususunda kendimizi alamadık. Vakıa, evvelki sene ya-
yınladığımız Rebi-i Marifet çok fazla ilgi görüp, beğе-
nilmişti. Ne çare ki memleketimizde tasvîr-i hak fen-
leri (resim oyma sanatları) yok denecek kadar az oldu-
ğundan, resmi yapılması arzu edilen şeylerde Avrupa'ya
müracaat mecburiyeti henüz bâkidir. Bu sebeble hiç nü-
hası kalmayacak derecede rağbet gören bir eserden bile
kazanç sağlanamamaktadır.

Çünkü okuyucusunun belirli olması, eserlerin de belir-
li sayıda basılmasını gerektiriyor da hasıl olan ka-
zanç masrafı ancak karşılıyor. Hakikatte, ustalıkla,
sanatla işlenmiş eserlere ilginin az olduğu yerlerde,
bir şeyden zarar etmemek yine bir tür kâr sayılsa da,

ülke sanatının gelişimini ve hiç değilse geleceğinin teminini sağlayacak olan bu araçların yararlı bir çalışma olduğu inkar edilemez hakikatlerdendir.

Bu sene toplanılan resimlerin ekserisi seyahat-i acizanem sırasındaki gördüğüm ve araştırmalarımla ilgili tarihi şeyler oldukları için tabii olarak hepsi özel olarak imal ettirilmiştir." 7/

Yukarıdaki açıklamalardan ve eserlerinde yer alan resimlerin özelliklerinden de anlaşılıyor ki, Ebuzziya Tefik Avrupa'da yapılmış hazır klişe kullanmıştır. Yenilik resimli kitap basmaktan çok, bu klişelerin kullanılarak resimli kitapların basılmasıdır.

Şimdiye değin, Ebuzziya Tefik'in yeni bir teknikle resimler bastığını, kullandığı malzemenin Batı için de yeni olduğunu, kendisinin de verdiği bilgilere dayanarak, ortaya koymaya çalıştık. Sonuçta, onun Avrupa'da yapılmış hazır klişelerle çalıştığını saptadık. Son derece temiz ve aslına uygun resim veren bu klişeleri tahta ve XV. yüzyıldanberi kullanılan bakır klişelerden üstün kılan özellikleri ne idi ? Buna bir açıklama getirildiği takdirde, Ebuzziya'nın resimli baskı tekniği, dolayısıyla Türk basımcılığına getirdiği teknolojik yenilikler saptanmış olacaktır.

Öncelikle belirtelim ki, Rebi-i Marifet yıllık/almanak türü bir eserdir. Almanaklar, kapsadıkları bilgiler yönünden resimlemeye çok elverişlidirler.

Ebuzziya'nın ilk resimli kitabı olan 1887 yılına ait Rebi-i Marifet'deki resimler işlenen konulara bağlı olarak üç grupta toplanmıştır. Bunlar: Bir sene içinde yeni şöhret olmuş siyaset adamlarına veya önemli kişilere, yeni buluşlara ve tanınmış ülkelerin vefat eden bilginlerine ait resimlerdir.

Şahıs resimleri, tek tek tüm ayrıntılarıyla, örneğin, saç ve sakal kılları, göz altındaki halkalar, giysilerin incecik kıvrımlarına kadar işlenmiş gravürlerdir. (Bkz.Ek-5). Klişelerin orjinalleri, ya ressamlar tarafından çizilmiş, ya da fotoğraflarından yararlanılmıştır. 9/ Klişelerde, metal olarak çelik kullanılmış olması ihtimali vardır.Çünkü çelik ince gözenekli yapısı ile resimlerde en ince ayrıntıları, derinlikleri gösterme olanağı sağlar. Çeliğin kullanılması herhalde çelik kalemin de kullanılmasını gerektirmiş olmalıdır. Çelik üzerine özel iğneler ve çelik kalem ile oyularak (bir kısmı ıslak kazı tekniğinde olduğu gibi asitle yedirilmiş olabilir.) hazırlandığı sanılan bu klişelerle, aslının tıpatıp bir kopyesi olan çok zarif bas-kı sonuçları alınmıştır.

Çelik oyma tekniğinin, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da, özellikle portre, yıllık, seyahatname, roman ve sanat takvimlerini resimlendirmede kullanılmış olması 10/, Avrupa'daki yeniliklerin sürekli ve dikkatli bir izleyicisi olan EbuZZiya'nın, yıllığındaki resimleri çelik klişelerle basmış olduğu ihtimalini artırmaktadır. Bazı resimler için bakır klişe de kullanılmış olabilir. (Kara kalem resmi andıran, ayrıntısız resimler için) Fakat çelik kalem kazısı ile hazırlanmış olmaları mümkündür.

Rebi-i Marifet'deki en ilginç resimler, Kremzir Köşkü (Avusturya'da Kremş şehrinde olmalı) (Bkz. Ek 6) ve Almanya İmparatoru Wilhelm'in Ems İstasyonuna gelişini gösteren (Bkz. Ek 4) fotoğraflardır.

Resimlerdeki ton değerlerinin küçük nokta formasyonlarına dönüşmesi, klişelerinin fotoğrafik yöntemlerle hazırlandığını göstermektedir.

Fotoğraf yoluyla klişe yapımının keşfi, fotoğrafik yöntemlerin bulunduğu ve geliştirildiği tarihlere rastlar. İlk kez 1824'de fotoğraf çekiminden yararlanılarak metal klişe yapılmıştır. 14/ Foto-klişeler 1871 yılından itibaren ticari yönden kullanılır hale gelmiş, 1880 yılında kitap ve dergilerdeki oyma resimlerin yerini foto klişe yoluyla yapılan resimler almaya başlamıştır. 12/ Ebuuzziya da bu sıralarda Avrupa gezilerine çıkmıştır.

Fotoğrafları değerlendirip, bulgularımızı ortaya koyduktan sonra, Ebuuzziya'nın küçük bir notunu burada vermekte yarar vardır. Çünkü okuyucusuna her türlü kolaylığı sağlayan Ebuuzziya Tefvik, bu notuyla araştırmacıya da bir asır öncesinden yardımlarını göndermektedir.

"İşbu resim vario tipi 13/ denilen tarzın numunesidir ki, fotoğrafla cam üzerine alındıktan sonra, bazı kimyevi eczalar vasıtasıyla kendi kendine hak olunur. Gerek bu (Ems İstasyonu) gerek Kremzir sayfiyesinin resmi mücerred (tek) numune olmak üzere çekilmiş ve basılmıştır." 14/ (Bkz.Ek 7)

Bu açıklamadan sonra foto-klişelerin, fotoğrafların basımında kullanıldığı yolundaki savımız kesinlik kazanmıştır.

Ebuuzziya'nın bastığı resimler hem kullanılan teknik hem de resimlerin işledikleri konular açısından, daha önceki basılı resimlerden çok farklıdır. XIX. Yüzyıl sonlarına kadar fotoğrafların kitaplarda görülmemesi doğaldır. Çünkü teknik çok yenidir. Fakat portre resimlerine de rastlanamamıştır. Basın tarihimiz üzerine yazılmış bir kitapta, kaynak gösterilmeksizin, "Matbuatımızda resim neşretmek, 1831'den 1896 yılına kadar din baskısı ile günah sayılıp, yasak edilmiştir." denilmektedir. 15/ Ancak Matbuat Nizamnameleri'nde böyle bir yasaklamaya rastlamadık. Bu yıllar arasında resimli gazete ve kitaplar basıl-

dığına göre bu, portre resimleri için geçerli şifahi bir yasaklama olabilir. Ayrıca; yine aynı eserde, 1891 yılında Ahmet İhsan'a Servetifünun Dergisi'ni kurarken, "...sakın Müslüman resmi basmayasın, Müslüman resmi basmanın günahı vardır." denilip, bu şartla izin verildiği fakat Ahmet İhsan'ın dergisinde ilk Müslüman resmini (Ahmet Vefik Paşa) bastığını ve tepkiyle karşılandığı bildirilmektedir. 15/

Oysa Ebuzziya Tefvik, daha 1887 yılına ait Rebi-i Marifet'te ve daha sonraki yıllıklarında tam sayfa halinde Müslüman, Hıristiyan ayırdetmeksizin birçok portre resmi basmıştır. (Bkz. Ek 5) O halde, daha önce de belirtildiği gibi, basılı kitaplarda portre resmine rastlanmadığına, gazetede de ilk kez 1891'de görüldüğüne göre Ebuzziya Tefvik portre resimlerin de öncüsüdür.

Karşılaştırmalı çalışmalarımızdan da elde ettiğimiz bulgulara dayanarak diyebiliriz ki; Türk basımcılığına ilk resimli kitabı kazandıran Ebuzziya Tefvik değildir. Fakat onun resimli baskıya görsel açıdan, bunu sağlamak için de teknolojik açıdan bir takım yenilikler getirdiği açıktır.

2. BASKI KİTAPLARDA SÜSLEME MOTİFLERİNİN KULLANILMASI :

Tezhip, altınla süsleme anlamına gelen bir ata sanatımızdır. Bu sanatı Orta Asya'dan getiren Türkler, Selçuklular ve Osmanlılar zamanında zirveye ulaştırarak sanat şaheserleri yaratmışlardır.

Resim ve minyatürden çok farklı bir teknikle yapılan, özel malzeme ve araç gerektiren tezhip, el yazması kitaplarımızda cilt ve hat gibi diğer kitapçılık sanatlarımızla bütünleşmiştir. Türk tezhibinin

en belirgin özelliği, motiflerin renk ve desen uyumu içinde ve sadelik ilkesinden ayrılmaksızın işlenmesidir.

Tezhipte kullanılan motifler yapıldığı devrin sanat uslubuna paralel olarak çeşitlilik gösterirler. Yazma kitapların belirli yerlerine dengeli bir biçimde yerleştirilen bu motiflerden en çok görülenler: Rozet, çiçek, yıldız, yaprak motifleri, ok şeklindeki tığlar, küçük geometrik şekiller ve kıvrıkdal nakışlarıdır. Ayrıca, yazmalarda metnin etrafı "cetvel" denilen yıldızlı çerçeveler içine alınmış; sayfa kenarlarına, şekillerine göre "zencirek", "ulama", "kıvrıkdallı" gibi isimler alan, çiçek ve çeşitli bezemelerden kenar suları yapılmıştır.

Yazmalarda tezhibe ağırlık verilen kısımlar, "Zahriyeler" (iç kapak), "hatimeler" (son sayfa) ve kitapların ilk sayfaları başına yapılan "serlevha" veya "mihrâbiye" diye adlandırılan bezemelerdir.

Türklerde kitap tezhibinin bir sanat dalı haline gelmesi çeşitli duygusal nedenlere bağlı olarak açıklanabilir. Bilindiği gibi İslam dünyasında ilk el yazması kitaplar Kuran'lardır. Türkler kutsal kitaplarına duydukları saygıyı, onu en güzel şekilde süsleyerek belirtmeye çalışmışlardır. Daha sonra konular çeşitlendikçe, okuma hevesi ve okuma alışkanlığı kazandırmak için, kitapları süsleyerek daha çekici hale getirmek amaçlanmıştır. Diğer taraftan Türk sanatçıları İslamiyetin yasaklamış olduğu resme özlemlerini, doğadan aldıkları motifleri kitaplara işleyerek gidermişlerdir. Hangi nedenle olursa olsun kitap tezhibi manevi bir gereksinimle, kişisel çıkarlar gözetilmeksizin, estetik duyguları tatmin amacıyla geliştirilmiş bir sanat dalıdır. Ancak zamanla

okuyucu ve kitap sayısı arttıkça kitap süslemede kâr amacı da güdülmüş olabilir.

Basımcılığın Türkiye'ye girişi ile asırlarca el emeği, göz nuruyla uzun zamanda hazırlanan el yazması kitaplarımız, beraberlerinde cilt, hat, tezhip gibi kitapçılık sanatlarımızı da alıp götürerek birer birer ortadan çekilmişlerdir.

Kitapların hızla makinelerle çoğaltıldığı basmalar devrinde, kitap tezhibi önemini ve özelliklerini yitirmiştir. Aslında bu süslemelere artık tezhib de denilemez. Çünkü süslemede kullanılan teknik, malzeme tamamen farklı olup, insan elinin yerini makine ve baskı kalıpları almıştır. XVIII. yüzyılda yazmaların etkisinde kalınarak basılan kitaplarda özellikle giriş ve son bölümleri, varsa iç kapakları ve konu başlıkları çeşitli motiflerle süslenmiştir. Ayrıca geleneksel tarzda, metinler çerçeve içine alınmıştır.

XIX. Yüzyılda ise süsleme, kitabın uygun yerlerine serpiştirilen küçük yıldız ve çiçek motiflerinden , ve çerçevelerden ibarettir. Her iki yüzyılda da kullanılan süsleme motifleri, daha öncede belirtildiği gibi, baskı kalıpları ile elde edilen tek renkli, düz, basit çizgi ve motiflerdir.

XIX. Yüzyıl sonlarına doğru açıklayıcı özelliği olan resim ve şekillerin önem kazanması ile süsleyici özelliği olan bu motiflere artık kitaplarda yer verilmez.

Ebuzziya Tefvik'in eserlerinde, belki tezhibe duyduğu özlem, belki de güzellik yaratmak, satışı artırmak amacıyla yoğun süsleme çalışmaları görülür.

Çoğunlukla, okuyucu için çok yeni ve ilginç olan yıllık/almanak tipi kitaplarında süslemeye ağırlık vermiştir. Bunlarda iç kapak, konu başlıkları, bölüm araları bezemesi ve kenar süsleri, belirli bir dönemin uslûp özelliklerini yansıtmayıp, seçmeci bir uslûbun kullanılmış olduğunu gösterir. Süsleme öğelerinde barok, gotik, ve arabesk tezyinatı özellikleri görülmektedir. (Bkz. Ek 8)

İyi bir hattat olun Ebuzziya Tefvik kûfi yazıyı dekoratif bir stilde yazarak, (Bkz. Ek 8) Avrupa'da klişelerini hazırlatmış 17/ ve ilk kez basmıştır. Kûfi yazı dik açılarının hakim olduğu geometrik bir yazıdır. (Bkz. Ek 9) Estetiğe çok önem veren Ebuzziya Tefvik eserlerinde kûfi yazı ile uyum sağlayacak geometrik bezemeler kullanmıştır. Avrupalıların "meandr, grek", Türklerin "aşık yolu" veya "sapak" dedikleri geometrik bezeme, Türk-İslam ülkelerine ait, motiflerin birbiri içine girmesi esasına dayanan "girift bezeme" (Arabesk tezyinat), "geometrik tığlar" ve Helenistik çağ mermer süslemesinde kullanılan "geometrik bordürler 17/ kenar süslemelerinde sıklıkla kullanılmıştır (Bkz. Ek 8)

Metinler kırmızı veya siyah, desenli cetvellerle çerçevelenmiştir. Konu başlıklarında, bölüm aralarında ve iç kapak süslemesinde geometrik bordürlerin yanı sıra stilize edilmiş bitki motifleri ile çalışılmıştır. Başlıcaları: Lale, karanfil, kıvrıkdal, sarmaşık, asma, yonca, maydonoz, defne, kenger (yabani enginar) yaprakları ve meyvelerdir.

Adı geçen motifler ve geometrik bezemeler ufak stil değişiklikleriyle Türk tezhibinde kullanılmıştır. Fakat Ebuzziya Tefvik'in süslemelerinde yazma ve basmalarımızda daha önce hiç görmediğimiz çok değişik türde süs öğeleri ile karşılaşırız. Bunlar; yılan, ejder, kuğu

ve efsanevi hayvan figürleri, melek başı tasvirleri ve gravür olarak çalışılmış küçük tanrı ve tanrıça resimleridir. Diğer süslemelerle uyum içinde kaynaştırılarak kullanılmışlardır. (Bkz. Ek 10 ve Ek 11)

Ebuzziya Tefvik'in çeşitli üslüplardan seçilmiş, çok sayıda motifi bir araya getirerek basması daha doğrusu klişelerinin hazırlanması, basımcılığımızın o günkü koşullarıyla olanaksızdır. Klişelerin nasıl sağlandığı konusunda bilgi edinebilmek için yaptığımız araştırma sırasında bunlara benzer süslemelere XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Avrupa'da basılmış kitaplarda rastladık. Konu uzmanlarıyla da yaptığımız görüşmeler sonucunda cetvellerin XVIII. ve XIX. yüzyılda Avrupa basımında kullanılan Art Nouveau (Modern Sanat) tipi süslemeler, kenar süslerinin ise yine Avrupa işi hazır bordür klişeleri olduğunu 19/ saptadık (Bkz. Ek 8 ve Ek 10).

Ayrıca çiçek motiflerinin hakim olduğu süslemelerde, bronz "matbaa süsleme çiçekleri"nin kullanılmış olduğunu öğrendik. 20) (Bkz. Ek 10).

Ebbuzziya Tefvik eserlerini sadece motiflerle ve diğer süs öğeleriyle değil renkli sayfalar kullanmak suretiyle de süslemiştir. Böylece siyah ve gri tonlarındaki süslemeler renkli zemin üzerinde daha güzel ve belirgin bir görünüm almıştır. Zaman zaman değiştirdiği "Matbaa armaları" da başlı başına birer süs ögesidir.

3. KARTPOSTAL BASIMCILIĞI :

Genel bir tanımla kartpostal, haberleşmede kullanılan, bir yüzü resimli, diğer yüzü adres ve yazı yazmaya ayrılmış posta kartıdır.

Bugün Türk basım sanayinde oldukça önemli bir yeri olan kartpostal basımcılığı Türkiye'de ne zaman başlamıştır ? Ebuzziya Tefvik'in kitap, dergi ve gazete gibi basılı ürünlerin yanısıra kartpostal basımcılığı da yapmış olması, bizi bu konuda da araştırma yapmaya yöneltti. Fakat araştırmamız sonucunda bu konuda yazılmış herhangi bir yayın ve Ebuzziya'nın kartpostalları dışında döküman bulamadık.

Ebuzziya Tefvik'in renkli ve siyah beyaz olarak bastığı, resimlerin Lâtin ve Arap harfleriyle yazılmış küçük notlarla açıklandığı kartpostalları; Sultanlar, Saraylar, Meşhurlar, Önlü Osmanlı Paşaları, Dünya Meşhurları ve Osmanlı Tipleri olmak üzere 6 seriden oluşur. Ayrıca her seri içinde yer alan kartpostallar birbirini izleyen seri numaraları almışlardır. Bugün elimizde bulunan Ebuzziya'nın kartpostalları seri ve sıra numaralarına göre şunlardır : 21/

Sultanlar Serisi :

No: 1 Fatih Sultan Mehmet

Saraylar Serisi :

No: 1 Beylerbeyi Sarayı

Meşâhir Serisi :

No: 1 Gazi Osman Paşa

No: 2 (Yaver) Şakir Paşa

No: 3 Edhem Paşa

No: 4 Gazi Ahmet Muhtar Paşa

No: ? Kaumphovener-Grumphow

Paşalar Serisi :

- No: 3 Esad Paşa
No: 5 Halil Şerif Paşa
No: 6 Hobert Paşa
No: 7 (Serdar) Abdülkerim Paşa
No: 8 (Serdar) Ömer Paşa
No: 9 Donizetti Paşa

Dünya Ünlüleri Serisi :

- No: 2 Emil Zola
No: 3 Almanya imparatoru Wilhelm

Osmanlı Tipleri Serisi :

- No: 3 Tulumbacılar
No: 4 Çerkezler
No: 5 Kürt Beyi
No: 6 Çerkez Asilzadesi (Bkz. Ek 15)
No: 7 Zeybekler
No: 8 Modern İtfaiye Kurucusu Seçni Paşa
No: 9 Zühaf Borazanı

Kartpostallar üzerinde basım tarihlerinin bulunmaması nedeniyle Ebuzziya'nın kartpostal basımcılığına hangi tarihte başladığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Dünya Ünlüleri Serisi'nin 3 numaralı kartpostalı Almanya imparatoru II. Wilhelm'in İstanbul'u ziyaretini temsil etmektedir. "Wilhelm II üç kez, bu arada 1898 yılında İstanbul'a gelmiş ve II. Abdulhamit tarafından misafir edilmiştir. 22/ Türklerin

yakınlığı karşısında Wilhelm, Sultan Ahmet Meydanındaki "Alman Çeşmesi" diye anılan çeşmeyi bu ziyaretin bir anısı olarak yaptırmıştır. 23/

1898 yılında Osmanlı basınında günün konusu olan bu ziyareti, Ebuzziya Tefik de bir kartpostal basarak ebedileştirmiştir. (18 Ekim 1898) üzerinde; Kayser (Kaiser) Wilhelm ve kraliçenin resimlerinin ayrıca Türk ve Alman bayrakları ile kısa bir açıklamanın bulunduğu bu kartpostal, Türkiye'de basılan ilk renkli kartpostalıdır. (Bkz. Ek 15).

Daha önceki serilerin basım tarihleri belli değildir. Ancak Ebuzziya Tefik, 1890'lı yıllarda Türkiye'de kartpostal basımcılığına öncülük ederek, bugüne dek saptanabildiği kadarıyla 29 adet tek renk, 2 adet de renkli kartpostal basmıştır. 24/

V. BÖLÜMÜN DİPNOTLARI :

1. Aylık Ansiklopedi. y.a.g.e. s. 269.
2. a.y.
3. Ziyad Ebuzziya'nın 13.8.1982 tarihli mektubu
4. Matbaacılık Bilgileri. y.a.g.e. s. 151.
5. Ebuzziya Tefvik. Rebi-i Marifet. İstanbul: Matbaa-i Ebuzziya, 1887 (H.1303) s.1.
6. a.y.
7. Ebuzziya Tefvik. Rebi-i Marifet. İstanbul: Matbaa-i Ebuzziya, 1889 (H.1305) s.3.
8. Değerlendirmede H.1303'de basılan ilk Rebi-i Marifet esas alınmıştır.
9. Bazı portre resimlerinin altında "fotoğraflarından" veya "Abdullah Biraderlerin fotoğrafından muktebestir" ibaresi vardır.
10. Matbaacılık Bilgileri. y.a.g.e. s. 47.
11. Türker, Vural. "Basılı Eserler Hazırlama Teknikleri ve Kütüphanecilikteki Yeri: "Klişe yapımının tarihçesi, günümüzdeki çeşitli klişe yapımı yöntemleri" Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 1981. (Teksir)
12. a.y.
13. Vario-klişograf: Elektronik bir klişe oyma makinesidir. Klişografta, bir elektrikli göz orjinal resmi yoklayarak tarar. Resmin açıklı koyulu yerlerine göre değişen elektrik akımı, başka bir yerdeki oyma iğnesini çeşitli şiddetlerde harekete geçirerek, resmin ton değerlerine göre noktalar açtırır. (Matbaacılık Bilgileri s. 154)

14. Rebi-i Marifet 1887. s. 91.
15. Oral, y.a.g.e. s. 162.
16. a.g.e. s. 161.
17. Türk Kütüphaneciler Derneği Basım ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı. (10-11 Aralık 1979) Ankara: TKD 1980. s.108.
18. Milli Kütüphane ve tezhip hocası Özcan Yılmaz'la 10 Mayıs 1982 de yapılan görüşme
19. a.g.g.
20. Ziyad EbuZZiya. y.a.g.g.
21. Kartpostallar Ziyad EbuZZiya'nın özel koleksiyonunda görüldü.
22. "Hayat Ansiklopedisi." İstanbul: Doğan Kardeş Yayınevi, 1963. 6.c. 35. fasikül.s. 3268.
23. a.y.
24. Ziyad EbuZZiya'nın 8.9.1982 tarihli mektubu

VI. BÖLÜM : EBUZZİYA TEVFİK'İN TÜRK KÜTÜPHANECİLİĞİNE KATKILARI

Ebuzziya Tefvik'in Türk basımcılığına getirdiği yeniliklerden dolayı olarak Türk Kütüphaneciliği de etkilenmiştir. Bunlar doğrudan kütüphaneciliğe değil, kütüphanecilerin sağlama, çeşitli teknik işlemlerden geçirerek kullanıma hazırlama, koruma ve yararlanmaya sunmakla yükümlü oldukları kitaba ilişkin yeniliklerdir.

Bilindiği gibi kütüphaneyi oluşturan beş öge içinde en önemlisi okuyucudur. Kütüphaneler de okuyucuları kitaplardan yararlandırmak amacıyla kurulmuş eğitim kuruluşlarıdır. Diğer dört öge, bütçe, bina, koleksiyon ve personel de aynı amaç için gereklidir.

Şu halde, bir kütüphane kurmakla kütüphanecilerin işleri bitmemekte, okuyucu bulmak, hatta bunun sayısını günden güne çoğaltmak da kütüphanecilerin görevi olmaktadır. 1/ Bunun için de iyi hizmet yanında, koleksiyonun çeşitli yaşta ve seviyedeki okuyuculara ilginç gelecek, okuma sevgilerini ve bilgilerini artıracak veya hoşça vakit geçirmelerini sağlayacak türde yayınlardan oluşturulması gerekir. Diğer taraftan kitaba ilişkin biçimsel düzenlemeler kütüphanecinin işini kolaylaştıracağı gibi, kitaba da daha sevimli bir görünüm kazandırır, okuyucuyu çeker.

Kütüphaneci değil fakat aydın bir kitapsever olan Ebuzziya Tefvik, yukarıda anılan önlemleri tek başına almış, her seviyedeki okuyucuya okuma

hevesi aşılarak okuyucu sayısının büyük ölçüde artırmıştır.

Bu bölümde Ebuzziya'nın okuyucu sayısını artırmak amacıyla getirdiği kitaba ilişkin yenilikler üzerinde durulacaktır. Fakat bunlara geçmeden önce yeri geldikçe kitabın biçimsel öğeleri ve kitap türleri hakkında genel bilgiler verilecektir.

1. KİTABA GETİRDİĞİ BİÇİMSEL YENİLİKLER

İÇ KAPAK ÖGESİ

Kitabı oluşturan dış öğeler içinde en önemlisi ve kütüphanecinin en çok yararlandığı iç kapak ögesidir. Ara kapaktan sonra yer alan iç kapakta, kitabın adı, yazarı, yayın yeri, yayın tarihi, yayınlayanı, baskı kayıtları ve katalogçu için önem taşıyan diğer bilgiler bulunur.

Çeşitli kataloglama kurallarına göre kitap kataloglanırken daima iç kapak esas alınır. İç kapaksız kitaplarda veya gerekli bilgilerin iç kapakta eksik olarak verildiği hallerde diğer öğelerden yararlanma yoluna gidilir. Bu durumda da bilginin iç kapak dışından alındığını gösterir noktalama işaretleri kullanılır.

Özellikle, yazmalar ve eski basmaların kataloglanmaları sırasında yapılan hatalar, sadece katalogcuların dikkatsizliğinden değil, bibliyografik bilgileri tam olarak içeren bir iç kapağın bulunmamasından da kaynaklanır.

Batıda ilk kez iç kapak örnekleri, yaklaşık XVII. yüzyılda Almanya'da görülür. 2/ Bizde ise bundan çok önce XV. yüzyıl Türk yazmalarında, kitap, yazar, hattat ve şehir adları ve kimin için, hangi tarihte yazıldığını gösterir bilgilerin yer aldığı iç kapaklar mevcuttur. 3/

Daha çok Fatih devri yazmalarında görülen özel olarak tezhiplenmiş bu iç kapaklara "zahriye" denilir. Diğer dönemlerdeki yazmalarımızda ise bibliyografik bilgiler kitabın mukaddime (giriş), hâtıme (son), ve diğer bölümlerinde dağınık halde bulunurlardı. Çoğunlukla kitap ve yazar adına kitabın başlangıç bölümlerinde, şehir adı, yazıldığı tarih ve hattatın adına da hatime kısmında yer verilirdi.

Doğal olarak, yazmaların etkisinde kalınarak basılan ilk eserlere iç kapak konulmamıştır. Bunlardan sadece Grammaire Turque'de kitap adı, açıklayıcı ad (kitap) basım yeri ve basım tarihini içeren bir iç kapak vardır. Lâtin harflerini Osmanlıların ilk kez kullandıkları kitap olarak Türk Tarihine geçen Grammaire Turque, aynı zamanda Osmanlılar elinden çıkan ilk iç kapaklı kitap olması nedeniyle Türk Kütüphanecilik tarihi açısından da önemlidir.

Bu eserden sonra bugünkü tipik iç kapak örneklerini Fransız Elçiliği Matbaası'nda 1786-1790 yılları arasında basılan Usûl ül-maarif fi tertib il ordu, Usûl ül-maarif fi vech-i tasnif-i sefâin-i donanma ve Elémens de la Langue Turque adlı eserlerde görüyoruz. Osmanlılara ait olmamakla beraber, Türkiye'de ve Türkçe basıldıkları için ilk iç kapaklı kitaplar arasına bunları da alıyoruz.

XVIII. Yüzyıl sona ererken bugünkü formda iç kapağa sahip bir kitaba daha rastlıyoruz. Bu daha önce resimli baskı bölümünde adı geçen Mahmud Raif Efendinin Tableau des Nouveaux Reglemens de l'Empire Ottoman (1798) adlı eseridir. Mühendishane başhocası Abdurrahman Efendi'nin gözetiminde Lâtin harfleriyle basılan bu eserin iç kapağında bibliyografik bilgiler eksiksiz verilmiştir. 4/ Hatta Abdurrahman Efendi'nin adı, görevi de belirtilerek kaydedilmiştir.

Bu yüzyılda basılan diğer eserlerde, yazmalarda olduğu gibi bibliyografik bilgiler dağınıktır.

XIX. Yüzyılın ilk yarısında kitaplar yine geleneksel düzende basılmıştır. Tek tük iç kapağa rastlanmakla beraber genel olarak, bibliyografik bilgiler kitapların çeşitli bölümlerinde verilmiştir. Fakat bu dönemde sadece kitap ve yazar adının verildiği ayrıca "Maarif Encümeninin ruhsatıyla" kaydının da yer aldığı ara kapaklar iç kapak yerine kullanılmıştır.

Türkiye'de XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren eğitim ve kültür etkinliklerinin artışı basımcılığa da büyük ölçüde yansımış, yayın sayısı hızla artmaya başlamıştır. Batı'dan ilk edebî çevirilerin yapıldığı (1859-1868) 5/ tiyatro ve roman türü eserlerin önem kazandığı (1869-1875) 6/ yıllarda kitaplar çoğunlukla iç kapaklı olarak basılmışlardır. Bu dönemlerde yayınlarımızın, Batı eserlerinin içeriği yanında düzeninden de etkilendikleri açıktır. Çünkü aynı yıllarda basılan dini eserlerde ve dîvanlarda hâlâ yazma düzeni geçerlidir.

XIX. Yüzyıl sonlarına kadar zaman zaman yer verilmekle beraber, henüz iç kapak kullanımı bir alışkanlık haline gelip, süreklilik kazanmamıştır. Basımcılar arasında iç kapağın kullanılıp kullanılmayacağı yolunda bir birlik olmadığı gibi basımevlerinin değişik yıllarda bastıkları eserlerde de bir birlik yoktur. Bir kitap daha sonraki basımlarında iç kapaksız olarak basılabilmektedir.

Ayrıca, iç kapakların formunda ve hangi bibliyografik bilgilerin alınacağı konusunda da belirli bir düzen, beraberlik yoktur. Örneğin, bazı basımevleri basım yeri ve basımevi adına iç kapakta yer verirlerken

bazıları da hiç almamıştır. Kanımızca, basım yerinin alınmaması, bu matbaaların İstanbul'da toplanmış ünlü basımevleri olmalarından ileri gelmektedir. Diğer taraftan İstanbul dışındaki basımevlerini ait oldukları bölgeyi, şehri belirtir nitelikte isimleri vardır. Örneğin, Mısır Bulak, İzmir Litografya vb. gibi.

Bu bulgulara, araştırdığımız dönemde etkinlik gösteren basımevlerinin bastıkları iç kapakların bir değerlendirmesi yapılarak ulaşılmıştır. Buna göre en çok iç kapaklı kitap basan basımevlerinin başlıcaları şunlardır: Mısır Bulak, Takvimhane-i Âmire, Elhac Ali Rıza Efendi Taş Destgâhı, Matbaa-i Âmire, Ceride-i Havadis, Matbaası, Ceridehane Matbaası, La Turquie (Latürki), Tasvîr-i Efkâr, Şeyh Yahya Efendi, İzzet Efendi, Cemiyet-i İlmîye-i Osmâniye, Tatyos Divitçiyân, ve Kırkanbar Matbaaları'dır.

1802-1871 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde etkinlik gösteren yüzden fazla 7/ basımevinden, sadece yukarıda adı verilenlerin bastıkları kitaplarda iç kapak kullanmaları, iç kapak alışkanlığının, henüz yerleşmemiş olduğu görüşümüze kesinlik kazandırmaktadır. Üstelik daha önce de belirtildiği gibi ne standart bir form ne de bibliyografik bilgilerin alınmasında ortak bir uygulama vardır.

Bazı basımcıların Batı düzeniyle, bazılarının da yazmaların etkisinde kalarak kitap bastıkları bu dönemin sonunda 1872 (H.1288) yılında EbuZZiya Tefvik Şinasi'den kendisine kalar Tasvîr-i Efkâr Matbaası ile basımcılığa başlar. EbuZZiya Tefvik ilk eseri Ecel-i kaza'dan başlayarak, Tasvîr-i Efkâr ve daha sonra Matbaa-i EbuZZiya'da bastığı, incelediğimiz tüm kitaplara iç kapak koymuştur. Bir kaç tanesi dışında (örneğin, Ecel-i kaza'da basımevi adı yoktur.) İç kapaklardaki bibliyografik bilgiler eksiksiz olarak verilmiştir.

Ebuzziya Tefvik, aynı tür eserlerinde veya birbirini izleyen yayınlarında genellikle tek tip iç kapak kullanmıştır. Bunlardan bir kısmı gayet sadedir, bir kısmı ise alabildiğine çeşitli motiflerle süslenmiş, en azından bibliyografik bilgiler çerçeve içine alınmıştır. (Bkz. Ek 8 ve Ek 12).

Ebuzziya'nın ilginç bir iç kapak kullanımı Kitabhane-i Ebuzziya'yı oluşturan eserlerin 3. basımında görüyoruz. Bunlarda çift iç kapak mevcuttur. İlkinde bibliyografik bilgiler, çiçekli, meyve motifleri, melek tasvirleri veya resimle süslenmiş renkli bir iç kapak üzerinde verilmiştir. Hemen arkasındaki ikinci iç kapakta aynı bibliyografik bilgiler kitabın basıldığı renkteki kağıt üzerine, düz olarak basılmıştır. herhangibir süsleme yoktur. Bu ilk kez görülen bir iç kapak uygulamasıdır. (Bkz. Ek 12 ve Ek 13).

Basımcılığa getirdiği yeniliklerle meslekdaşlarına öncülük eden Ebuzziya Tefvik'in iç kapağa getirdiği yeniliklerle onları iç kapak kullanımına özendirdiği kanısındayız. Çünkü bastığı eserler zaman zaman diğer basımcılar tarafından taklit edilmeye çalışılmıştır. Ebuzziya'nın etkinliğini sürdürdüğü XIX. yüzyıl sonlarında iç kapaklı eserlerin sayısı hızla artmış, ilk kez bu dönemde iç kapağa alınan bilgilerde bir birlik sağlanmıştır.

KİTAP HACMI VE BOYUTLARINDAKİ DEĞİŞİKLİKLER

Okuyucuya kitapların fiziksel özelliklerini tanıtmak böylece ona eseri tanımasında yardımcı olmak üzere, kitapların katalog fişlerine eserin dış görünüşünü açıklayan bilgiler kaydedilir. Eski basmalar ve yazmalarda doğal olarak bu bilgiler daha ayrıntılı verilir.

Bu amaçla; çeşitli kataloglama kurallarına göre, kitapların sayfa veya yaprak sayıları yanında, numerik kodlarla veya metrik sisteme göre kitap boyları da ölçülerek, katalog kartında fiziksel niteleme notları kısmına yazılır.

Boy kaydı eserin rafta bulunması ve kataloğu kullanan okuyucunun istediği basımı seçmesini kolaylaştırmak için gereklidir. 8/ Boyut saptanmasında farklı uygulamalar görülür. Örneğin Anglo Amerikan Kataloglama Kuralları'na göre, kitap boyları tam sayı halinde santimetre olarak verilir. Alfabetik kataloglama kurallarında kitap boyları için bazı numerik kodlar kullanılır. Bunlar, 8⁰, 4⁰, 2⁰ simgeleriyle gösterilen octavo, quarto ve folio boy kitapların işaretleridir.

Anlamları :

- 8- Octavo - boyları 25 cm. ye kadar olan kitaplar için,
  - 4- Quarto- boyları 26-35 cm. arasında değişen kitaplar için,
  - 2- Folio- boyları 36-45 cm. arasında değişen kitaplar için
- kullanılır.

Ayrıca küçük kütüphanelerde, kitap boyları sadece küçük, orta ve büyük olmak üzere K O B harfleriyle ifade edilir.

Türkiye'de ilk kitaplar büyük boyda basılmıştır. İbrahim Müteferrika'nın bastığı kitapların tümü folio ve quarto boydadır. Sayfa adetleri de, kabaca 96 sayfa ile 750 sayfa arasında değişir. XVIII. Yüzyılda basılan diğer kitaplar da yine büyük boyda ve hacimlidir.

XIX. Yüzyılda kağıdın belirli standart ölçülere göre üretilmesi sonucunda kitap boyları da küçülmeye başlar, octavo boyda kitaplar basılır. Fakat Milli Kütüphane'nin geçici kataloğundan saptadığımız ve

yerinde incelediğimiz yüzlerce kitabın yine sayfa adetleri az olmayan ve boyları 20-25 cm, arasında değişen kitaplar olduğu görülmüştür.

Kitapların sayfa adetleri ve boylarına ilişkin yaptığımız bu araştırmanın bitiminde, onların en küçük boyutlara ve hacime seri eserlerde ulaştığı belirlenmiştir. Doğal olarak, cep kitabı özelliğini taşıdıkları için ince ve küçük boyda basılmışlardır.

Matbuat-ı Ceyyide adlı ilk seriyi oluşturan kitapçıklar 17 cm. boyunda basılmıştır. Sayfa adetleri de 180-191 arasında değişmektedir.

Mihran'ın Cep Kütüphanesi'nde ise, kitap boyları 15 cm. dir. Sayfa adetleri de en az 88'den başlar.

Ebuzziya Tefvik'in H. 1299'da yayınlamaya başladığı Kitabhane-i Meşâhir dizisindeki kitapların boyları 15 cm.dir, Cep Kütüphanesi ile aynı boyda olmakla beraber, ölçülerde standardı Ebuzziya Tefvik getirmiştir. Çünkü gerek Matbuat-ı Ceyyide ve gerekse Cep Kütüphanesi'nde kitap boyları eşit değildir, en azından bir iki santim farklıdır.

Ebuzziya Tefvik, aynı tür eserlerini sürekli olarak belirli standart ölçüler içinde basmıştır. Genellikle her türde, küçük boyutları tercih etmiştir.

Sayfa adedine gelince, olanaklar elverdiğince sayfa adedini az tutmaya çalışmış, gerektiğinde eserlerini birkaç cilt halinde basarak hem görünümde estetiği sağlamış hem de okuyucunun; kitaplarını okumasını, saklamasını, ve satın almasını kolaylaştırmıştır. Hatta Kitabhane-i Meşâhir'de sayfa sayısını önceden sınırlandırmış, bu dizinin tüm kitaplarını 36 sayfa basmıştır. Kitabhane-i Ebuzziya'da ise biraz daha artırarak, 40 ile 100 sayfa arasında basmıştır.

2. KİTAP TÜRLERİNE GETİRDİĞİ YENİLİKLER :

SERİ ESERLER

"Ardarda ve birbirine herbirinin iç kapağının tepesinde, ara kapakta veya dış kapakta ortak bir ad taşıması suretiyle bağlı olarak çıkarılan, belli bir biçim içinde ve çoklukla bir sayı sırasınca yayınlanan bir eserler takımıdır." 9/

Bir diğer tanıma göre; "Ortak bir başlık altında, aynı veya ayrı konularda yazılan, genellikle aynı yayıncı tarafından ve aynı boyda yayınlanan, anonim ve çeviri kitapları da içine alabilen eserlerin oluşturduğu birliğe seri eserler" denir. 10/

Okuyucu için bir yerde kaynak kitap niteliğinde olan seri eserlerin Türkiye'de ilk kez ne zaman yayınlanmaya başladığı konusunda şimdiye dek herhangi bir araştırma yapılmamıştır. Literatürde en çok adı geçen seriler, Ebuuzziya Tefvik'in Kitabhane-i Meşâhir, Kitabhane-i Ebuuzziya adlı ansiklopedik dizileri ve Mihran'ın Cep Kütüphanesi'dir.

Seri eserlerin ilk kez kim tarafından, ne zaman ve hangi adla yayınlandığı konusunda gerçeği bulmak amacıyla geçici kataloğu tarayarak, bibliyografik bilgileri arasında seri kaydı bulunan eserleri saptadık ve yerinde inceledik. Buna göre:

Ortak bir başlık altında ve az çok biçim benzerliği ile, Ahmet Midhat 1871 yılından başlayarak eserler vermiştir. Bunlar: Letâif-i Rivâyat; Kırkanbar İlavesi, Hikaye Gözü; Kırkanbar İlavesi, Tiyatro Gözü ve Tercüman-ı Hakikât Tefrikalarından Mütahassıl Yeni Kütüphane'dir.

Türkiye'nin kültürel yaşamının zenginleşmesine önemli katkılarda bulunan Ahmet Midhat, çok sayıdaki tiyatro, roman, hikaye türündeki eserlerini dergisi Kırkanbar'ın bir zeyli (eki) olarak kısım kısım yayınlamıştır. Böylece Ahmet Midhat Külliyyatını oluşturan eserler, türlerine göre ayrı ayrı gruplanarak belirli başlıklar altında toplanmıştır.

Letâif-i Rivâyat ortak başlığı altında ise, çok sayıda hikaye birbirini izleyen cüzler halinde yayınlanmış olup, sayfa numaraları da birbirini izlemektedir.

Tercüman-ı Hakikât Tefrikalarından Mütéhassıl Yeni Kütüphaneye de, adından da anlaşılacağı gibi Tercüman-ı Hakikât gazetesinde tefrikalar halinde çıkan yazıların birer ayrı basım halinde ve ortak bir ad altında yayınlanmasından ibarettir.

Seri eser özelliklerinden bazılarını taşımalarına, en azından ortak başlıklar altında yayınlanmalarına karşın Ahmet Midhat'ın dizileri günümüz seri eserlerinden çok farklıdır.

Bugünkü seri eser tanımına ve görünümüne uyan ilk çalışmalarını Şemsettin Sami'de görüyoruz.

Şemsettin Sami, Matbuat-ı Ceyyide başlığı altında 1876'da (H.1292) Besa yahud Ahde Vefa, Seydî Yahya ve bir yıl sonra Gâve adlı tiyatro eserlerini yayınlamıştır. Türkiye'de yayınlanan ilk seri olarak yorumlayabileceğimiz Matbuat-ı Ceyyide üçüncü kitapta son bulmuştur. Serinin kitapları küçük boydadır. Seri numarası alan kitapların, sayfa üstlerinde seri adları devam etmektedir.

Matbuat-ı Ceyyide'den sonra günümüz serilerine benzeyen ikinci çalışma Mihran'ın Cep Kütüphanesi'dir. 1880 (H.1296) yılından itibaren

Cep Kütüphanesi seri adı altında geçici katalogda görebildiğimiz kadarıyla 32 numaraya kadar kitap yayınlanmıştır.

Sanıldığı gibi, Cep Kütüphanesi'nin yaratıcısı Mihran Efendi değildir. Seri Mihran matbaasında basılmıştır. Gerçek sahibi yine Şemsettin Sami'dir. Cep Kütüphanesi'ni oluşturan ve halkın bilgisini artırmak amacıyla, çeşitli konularda yazılan kitapçıkların yarısından fazlası Şemsettin Sami'ye aittir.

Mihran basımcılığa Şinasi'nin Tasvîr-i Efkâr Matbaasında, matbaa hammalı olarak başlamıştır. 11/ Eskiden basımevlerinde makineler motorla değil, elle çevrilirdi. Bu işi de matbaa hammaları yaparlardı. Mihran da işe böyle başladı ve giderek zenginleşti. 12/ Mihran seyrek rastlanan tiplerdendi. Hemen hemen okuma yazması yok denecek kadar bilgisizdi. 13/

Su halde, kuşkusuz Mihran Efendi Cep Kütüphanesi'nin kurucusu olarak düşünülemez. Aslında Şemsettin Sami ile Mihran'ın yıllarca birlikte sürdürdükleri çalışmaların sonucunda, Şemsettin Sami ne yazdıysa, Mihran onu basmış ve hep o kazanmıştır 14/

Şemsettin Sami Cep Kütüphanesi'ni kurarken, Fransızların "Faydalı Kütüphane" adıyla yayınladıkları seri eserlerden esinlenmiştir. 15/

Ebuzziya Tevfik'in Numune-i edebiyatı- Osmaniyye adlı antolojisi Cep Kütüphanesi'nde 6 numara ile yayınlanmıştır.

Cep Kütüphanesi, biçim ve düzeniyle Matbuat-ı Ceyyide'ye benzer. Fakat boyutları biraz daha küçüktür. Her iki seri de o devir için oldukça pahalı satıldıkları (Matbuat-ı Ceyyide'nin kitapları 8 kuruş, Cep kütüphanesi'nkiler 4 kuruştur.) için istenen gayeye ulaşıp devam edememişlerdir.

Şemsettin Sami'nin Matbuat-ı Ceyyide ve Cep Kütüphanesi'nden sonra Ebuzziya Tefvik "Kitaphaneleri" ile seri eser yayıncılığına başlamıştır.

İlki, Fransızların "Des hommes illustres" koleksiyonunun bir kopyesi olan Kitabhane-i Meşâhir'dir. 1883'de (H.1299) yayınına başlanan bu dizide, baştan 80 meşhurun biyografisinin kitapçıklar halinde verilmesi tasarlandığı, halde (Bkz.Ek 14) bunlardan sadece, Gutenberg, Galile, Napoleon, Diyojen, Benjamin Franklen, Hasan bin Sabbah, Bufon, Ezop, Yahya bin Halid, Harun Reşid, Jean Jacque Rousseau ve İbni Sina'ya ait olanlar çıkarılabilmıştır. Des hommes illustre'de olduğu gibi kitaplarda sayfa adedi 36 olarak sınırlandırılmıştır. Her bir biyografiyi 36 sayfaya sığdırmakta güçlük çeken Ebuzziya Tefvik, daha sonra Almanların "Universal Bibliothek" yayınına örnek alarak ve sayfa sınırlaması yapmadan 1887'den (H.1303) itibaren Kitabhane-i Ebuzziya adı altında seri eserler vermeye devam etmiştir.

Türkiye'de bu türün en başarılı örneği olan Kitabhane-i Ebuzziya'yı halk çok beğenmiş, kitaplar defalarca basılmıştır. Halk tarafından çok tutulmasını, çok ucuz fiatla (1.5 kuruş) satılmasına ve serinin her türlü konuda eseri kapsamına bağlayabiliriz.

Kitabhane-i Ebuzziya'da 110 kitap yayınlanmıştır. Bunların bir kısmını Ebuzziya yazmış ya da derlemiştir; bir kısmını ise Namık Kemal, Muallim Naci (Çevriler), Ahmet Rasim, Rezaizade Mahmut Ekrem ve diğer tanınmış edebiyatçılar yazmışlardır. Yayınlanan eserleri 7 bölümde toplayabiliriz: Edebiyat ve şiir kitapları, tiyatro ve hikâyeler, ahlâk ve büyük sözler, siyasi eserler, tarih kitapları, biyografiler, ilim ve fen kitapları.

Seri eser yayıncılığını, içerik ve biçim yönünden Avrupa'daki örneklerini aratmayacak derecede, ciddi bir şekilde başlatan ve sürdüren Ebuzziya Tefvik, Kitabhane-i Ebuzziya'nın 1 numaralı ilk kitabı Emsâl-i Ali'nin 16/ önsözünde, seri eserlerin yararları, Kitabhaneyi yayınlamadaki amacını, serinin içeriği ve çıkış aralıklarını bildiren açıklamalar yapmıştır. Seri eser yayıncılığını ne denli bilinçli bir tutumla ele aldığını göstermesi bakımından, açıklamaları kısaca özetleyelim :

Kitabhane-i Ebuzziya adı altında yayınlanmasına karar verilen eserler, bir kütüphanede bulunması düşünülebilecek eserlerin her çeşidini içine alır. Bu Kitabhane'de Türkçe ve çeviri eserler yer almaktadır. Arapça, Farsça ve Avrupa dillerinden Türkçeye çevrilebilen faydalı yazılarıyla, kültürlü kişilerin kütüphanelerinde bulunan nadir nüshalar ve vaktiyle basılıp da tükenmiş olan diğer kitapların bu Kitabhane'de toplanmasına karar verilmiştir. Tek amaç, pahalı olarak az kitap satıp sadece zenginlerin yararlanmasını sağlamaktansa, ucuza çok satıp her sınıf halkın yararına sunmaktır.

Ayrıca bir büyük cilt tutacak eserin bedeli, hacmine göre olacağından herkesin bu eseri birden almaya gücü yetmez. Bunun yerine büyük bir cildi büyüklüğüne göre, 5,10 cüze ayırarak basmak, hem okuyucu hem de basımcı için kolaylık sağlayacaktır. Niyet haftada bir cüz yayınlamaktır.

Ebuzziya Tefvik sözlerini şöyle bitirmekte: "Herşeyin dayandığı esas halkın rağbetidir. Bir hizmet ciddi ve yararlı oldukça, onu halkın takdir edeceğinden endişe edilmez. Şimdiden boş yere ne halkın rağbetini dileriz, ne de onun yokluğundan yakınıyoruz. Biz Tanrı'nın izniyle halkın menfaatine gayret edelim ve başaralım, halk da ilgi göstermekten geri durmaz."

Türkiye'de popüler kitap yayınlanmasını teşvik eden Ebuzziya Tefvik'in tek amacı, halkı sıkmadan, az hacimli ve genel kültürünü arttıracak kitapçıkları ucuz fiatla satarak, azar azar okuma zevkini tattırmaktır. Bir diğer amacı, serideki eserlerle herkesin kendi kitaplığını kurmasını sağlamak, böylece kütüphane sevgisini de aşılmasıdır.

Ebuzziya Tefvik'in "şimdiden boşyere ne halkın rağbetini dileriz ne de onun yokluğundan yakınırız" ifadesi daha önceki serilerin halk tarafından tutulmadığını kesinleştirmektedir.

Ebuzziya'nın Kitaphaneleri'nde her yönden sağladığı sürekli başarı, Matbuat-ı Ceyyide'nin Ebuzziya'nın Rodos'a sürgüne giderken Mihran'a kiraladığı 17/ Tasvir-i Efkâr Matbaası'nda basılması, Şemsettin Sami ile Ebuzziya'nın yakın dostluğu ilgimizi çekti. Hatta Şemsettin Sami basımevinin işletmesini Mihran'la birlikte üzerine almış, Ebuzziya'nın sürgünde iken yazılarını hazırlayıp yolladığı Muharrir mecmuasını da basıp, yaymıştı. 18/ Ebuzziya Tefvik'in Rodos'a giderken, ortada kalan gazetesi Hâdika'yı da Şemsettin Sami'ye emanet ettiği sanılmaktadır. 19/ Ayrıca, basın ve yayın tarihimiz üzerine hazırlanmış bir yayında "bu tür yayınların ilki ve en önemlisi 1880 yıllarında Şemsettin Sami ve Ebuzziya Tefvik'in hazırladıkları Cep Kütüphanesi olmuştur." 20/ görüşü, bizi Ebuzziya'nın ilk serilere bir katkısı olup olmadığı konusunda araştırmaya yöneltti. Gerçekte, sözü edilen yayında, ilk serilerin saptanmasında yanlışlığa düşülmüştür. Fakat yine de Ebuzziya ve Şemsettin Sami isimlerinin birlikte verilmesini ilginç bulduk.

Bu konuda, özel mektup ve anı kitaplarını da kapsayan bir yayın taraması yaptık. Fakat Ebuzziya'nın bir katkısı olduğuna ilişkin doğrudan bir bilgi elde edemedik.

Sonuçta, özellikle sözlükleri ile tanıdığımız, dil bilimci Şemsettin Sami'nin, yepyeni bir tür olan seri eser yayıncılığına, bu tip yeniliklere daha meraklı olan Ebuzziya'ya Tefvik'in teşviki ile başlamış olabileceği kanısı bizde uyandı. Fakat belirttiğimiz gibi, yayın taraması ile kesin bir yargıya ulaşamadık.

Daha sonra Ziyad Ebuzziya ile yaptığımız görüşmeden öğrendiğimize göre, Ebuzziya Tefvik, vaktiyle oğlu Velid Ebuzziya'ya yazdığı bir mektubunda, Şemsettin Sami'ye seri eserler yayınlaması için kendisinin öneride bulunduğunu, onu teşvik ettiğini, fakat Şemsettin Sami'nin seri eserleri devam ettirmediğini, üç kitapla bitirdiğini bildirmiştir. 21/

Bu belge bulununcaya dek Ebuzziya'nın ilk serilere katkısı tartışılabilir. Ancak seri eser yayıncılığını bugünkü anlamda ve biçimde, aynı amaçla başlattığı ve en uzun ömürlü seriyi yayınladığı tartışılmaz.

YILLIK VE ALMANAKLAR

Yıllık türü kitaplar, temel nitelikteki müracaat kitaplarını tamamlayan, yeni bilgileri kapsayan, daha sık aralıklarla çıkan ve bilgiyi özet halinde veren kaynak kitaplardır. Bu türün başlıca örnekleri yıllık ve almanaklardır.

Yıllıklar, yılda bir kez çıkan, o yıla ait önemli olayları özetleyen kitaplardır. Almanaklar ise yine yılda bir kez çıkan, o yıl içinde geçen olayları içeren ayrıca eski yıllara ait bilgiler de veren yıllık türü eserlerdir.

Bizde, en eski yıllıklar devlet eliyle çıkarılan resmi salname-lerdir. İlki 1847'de yayınlanan Salnâme-i Devlet-i Âli-i Osmaniyye'dir.

İlk salnameleri hazırlayanın Ahmet Vefik Paşa olduğu sanılmaktadır. 23/ Cumhuriyet'in ilanından sonra T.C. Devlet Salnâmesi ve 1926'dan itibaren de T.C. Devlet Yıllığı adı altında çıkarılmıştır.

Bakanlıklara ilişkin yıllık bilgileri veren Nezaret Salnameleri de yine devlet eliyle çıkarılmış resmi salnâmelerdir. En önemlileri, Hariciye ve Maarif Nezaret'leri Salnameleri'dir. 29/

Bu grupta son olarak Vilayet salnâmeleri'ni görüyoruz. Bugün olduğu gibi geçmiş yıllarda da düzensiz olarak çıkarılan il yıllıkları, ait oldukları ilin sosyo-ekonomik ve coğrafik durumuna ilişkin bilgileri ve bir yıl içinde o ilde meydana gelen önemli olayları verirler.

Türkiye'de özel yıllık ve almanaklar ancak XIX. yüzyıl sonlarında çıkarılmaya başlanmıştır. Bunlar, içerdiği konuların çeşitliliği, resimli oluşları ve bilgileri toplu ve öz olarak vermeleri nedeniyle halk için yararlı kaynak kitaplarıdır. İlk kez Ali Suavi 1872 ve 1873'de örneklerini vermiştir. Bunlarda ülkeye ait genel ve istatistiksel bilgiler verilmiş ayrıca o zamanın endüstriyel hayatına ilişkin ayrıntılı açıklamalar yapılmıştır. Fakat her ikisi de Türkiye'de değil Paris'te basılıp, yayımlanmıştır. 24/

Türkiye'de basılıp, yayımlanan özel yıllık ve almanakların en başarılı örneklerini EbuZZiya Tefik vermiştir. Bunları kısaca tanıtalım:

Salname-i Hâdika : 1874 (H.1290) yılında, EbuZZiya'nın o sıralarda çıkardığı Hâdika gazetesinin bir yıllığı niteliğinde hazırlanmış ve yayımlanmıştır. Salnamenin giriş kısmında, medeni ülkelerin bu tür eserleri yayınlamadaki amaçları, halka yararı kısaca açıklanmaktadır. Ayrıca EbuZZiya Tefik, bu ülkelerde gazetelerin her yıl başlangıcında

bir yıllık hazırlayarak, en güzide makalelerini ve bir yıllık olayları yayınlamayı adet edindiklerini, kendisinin de bizde henüz mevcut olmayan bu tür çalışmaları başlattığını ileri sürmektedir. 25/

Aynı tür bir başka eserinde de bu konuda şu açıklamaları yapmaktadır :

"Salname denilen yıllık eserlerin, ihtiva ettikleri konuların çeşitliliği ve değerliliğiyle, halkın zevk ve istifadesine hizmet hususunda, belirli zamanlarda yayınlanan eserlerin en güzidesi kabul ettiğim ve-hernekadar yeni bir şey icad etmek kadar makbul olmasa da onlar kadar faydalı olur inancında olmam nedeniyle-bundan.yedi sene önce Salname-i Hâdika adlı bir eseri bu yolda, ülkemizde ilk defa olmak üzere yayınlamaya muvaffak olmuş idim." 26/

Basın tarihçilerimizin araştırmalarına ışık tutan Salname-i Hâdika'da; çoğu Namık Kemal'e ait olan makaleler ile o zamana dek ülkemizde çıkan gazetelere ve Avrupa'da, Amerika'da çıkan gazetelere ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca, 11 yıllık iç olayların kronolojisi ve istatistiksel bilgiler de bulunmaktadır.

Salname-i Ebuzziya: 1878'de (H.1294) yayınlanan Ebuzziya Tevfik'in ikinci yıllığıdır. İçinde devlet yönetimini eleştiren bir makalenin bulunması nedeniyle, Abdülhamit tarafından satışı başlamadan önce toplattırılmıştır. Ancak bir iki kopye kaçırılabilmiştir. 27/

Salname-i Kamerî : 1881 (H.1297). Vekillerin ve Valilerin isimlerini içeren listeler, tarihi faydalı bilgiler, Türkiye ve yabancı ülkeler hakkında açıklamalı bilgilere yer verilmiştir.

Rebi-i Marifet'ler : Salname-i Kamerî'nin halk tarafından çok beğenilmesi üzerine Ebuzziya Tevfik aynı yıldan itibaren Rebi-i Marifet

adıl almanaklarını yayınlamaya başlamıştır. H. 1305 yılına kadar bu adla sekiz almanak yayımlanmıştır. 1887 (H.1303) ve 1889 (H.1305) yıllarına ait olanlar resimlidir. Bunlarda önceleri, takvime ait bilgilere ağırlık verilmiş, daha sonraları yine takvime ait bilgiler, "aklınızda bulunsun" türü pratik bilgiler, fabller, çeşitli ülkelere ve önemli kişilere ilişkin bilgiler ve kitap ilânları, reklâmlar yer almıştır.

Nevsal-i Marifet'ler : 1890 (H.1306) yılından başlayarak Rebi-i Marifet'ler Nevsal-i Marifet adını almış, arka arkaya üç yıl bu adla yayımlanmıştır.

Bu almanakların hem kütüphanecilik hem basımcılık yönünden bir takım yenilikler getirdiği adlarından da sezinlenilmektedir. Rebi Arapça bir kelime olup, bahar anlamındadır. Nevsal de Farsça yeni yıl demektir. Marifet ise bugün kullandığımız anlamıyla, sanat, hüner herkesin yapamadığı ustalık sözcüklerinin karşılığıdır. Büyük bir olasılıkla sanatın, yeniliklerin başlangıcı, baharı anlamında kullanılmıştır.

Takvim-i EbuZZiya'lar : EbuZZiya Tefvik padişah II. Abdülhamit'in isteği üzerine, diğer yıllık çalışmalarını bırakarak takvim yayıncılığına yönelmiştir. 28/ 1894'den (H.1310) itibaren üç yıl için takvim yayımlamıştır. Takvim ve tarihi bilgileri içeren bu yayınlarının son iki tanesi içerik ve boyutları ile tamamen cep takvimi görünümündedir.

Takvim-i nısa : 1901 (H.1317). EbuZZiya Tefvik'in yıllık almanak türündeki son eseridir. Bu kadınlar için hazırlanmış olan "Kadınlar Takvimi" kadınlığa, kadınlara ait bilgileri içermektedir.

EbuZZiya Tefvik'ten sonra, 1929 yılına kadar kişiler, basımevleri, gazeteler onun eserlerini örnek alarak takvim, salname, nevsal adlarıyla boy boy yıllık ve almanaklar yayınlamışlardır.

Bugün EbuZZiya Tefvik'in yüz yıl önce bastığı almanakların bir benzeri daha, ülkemizde yayınlanmamaktadır. Takvim ve ajandalar ise konu çeşitliliği ve biçim yönünden onunkiler düzeyinde görülmemektedir.

3. KİTAP TANITIMI :

Bugün kütüphaneci ve okuyucunun kitap sağlamada karşılaştığı önemli güçlüklerden biri kitap seçimidir. Parasal sorunlar ve belirli seçim ilkelerinden yoksun oluşumuz yanında, kitap ve süreli yayın seçimini kolaylaştıracak literatürün bulunmayışı da seçimi zorlaştırır, ya da hatalı seçime yol açar.

Oysa, yayıncılıkta ve kütüphanecilikte ilerlemiş diğer ülkelerde olduğu gibi, her konuda ve her tip okuyucuya uygun eserlerin seçilip, eleştirisinin yapıldığı yayınların ülkemizde de hazırlanması soruna belli ölçüde çözüm getirecektir.

Bugün Türkiye'de, kitap seçimini kolaylaştıracak en azından fazla zaman harcamadan, okuyucu için en yararlı yayınların seçimini sağlayacak literatür yok denecek kadar azdır. Bu konudaki girişimler sürekli ve güncel değildir. Ancak birtakım gazete ve dergilerin sürdürdükleri kitap ilânları ile bir dereceye kadar seçim konusunda karar verilebilir. Fakat, bunların çoğu, sadece kitapların bibliyografik bilgilerini vermekle yetindikleri, eleştirisini yapmadıkları için, yine de yayınların tek tek yerinde görülüp, incelenmesi gerekmektedir.

Türkiye'de basın ilânları 1860'dan sonra ortaya çıkar. Tercüman-ı Ahvâl ve Ceride-i Havadis gazetelerinde ilk kez çeşitli şeylere ait ilânlar görülür. 29/ Kitap ilanları en çok Tercüman-ı Hakikât gazetesinde verilmiştir.

Fakat ilancılık Türkiye'de uzun süre benimsenememiştir. Abdi Tefvik 1927'de yayınladığı Fenni ilanlar adlı eserinde "Maalesef, memleketin birçok okumuş fertleri tarafından bile şarlatanlık kabul edilen ilanlar hakkında kitap yayınlamak, bunun için fedakarlıkta bulunmak, pek çocukça bir hareket mi sayılır bilemiyorum" demekte, daha sonra da Ebuzziya Tefvik'in 23 yıl kadar önce ilan hakkında makaleler yazdığını bildirmektedir. 30/

Ebuzziya Tefvik bir şarlatanlık, yani aldatma, gözboyama işi olarak yorumlanan ilân konusunda daha 1904'lerde makaleler yazmakla kalmamış, bundan çok önce, özellikle yıllıklarında, basımında sattığı çeşitli araç, gereçleri ve çoğunlukla basılmış veya basılacak kitaplarını tanıtan boy boy ilanlara yer vermiştir.

Yine Abdi Tefvik'e göre, "Ticaret bir rekabet ve mücadele alanıdır. Ezilmek istemeyen teşebbüs sahipleri, gazetelerle, tiyatro ve sinema ilanları aracılığıyla ve süslenmiş kitaplarla dikkatleri toplar, kendilerini tanıtır, alıcıya çekerler." 31/

Anladığımız kadarıyla, Ebuzziya Tefvik hem okuyucuya yararlı olmak hem de kitaplarının satışını artırarak kazanç sağlamak amacıyla kitap ilânlarına başvurmuştur. Ayrıca bu yıllarda Avrupa'da ilânların daha çok, süslenmiş yıllık türü kitaplarla verilmesi, onun da bunları örnek aldığını göstermektedir.

Ebuzziya Tefvik'in ilânları metnin bitiminde başlar, Sayfa numaralamasına dahil edilmeyen, çarpıcı renkli yapraklar üzerinde ve son derece süslü çerçeveler içinde belirginleştirilerek verilmiştir, Kitap ilanlarında çok değişik bir uygulama görüyoruz. Bu da basılmış ya da

basılacak olan kitaplarının iç kapak örneklerinin ilan yerine kullanılmasıdır. (Bkz. Ek. 10) Ebuzziya Tefvik sadece bibliyografik bilgileri vermekle kalmamış, hitapların kısacık özetler halinde tanıtımını yapmıştır. Herbiri değişik türde süslü cetveller içinde verilen kitap ilanlarında fiyatlar belirtilmiş olup, bazılarında sağlama adresleri de bulunmaktadır. (Bkz. Ek 11).

İlâncılık konusunda zekice buluşları olan Ebuzziya, kitaplarını yayınlamadan önce, reklamını yapmış, kitapların bibliyografik bilgilerini, kitap tanıtımını, fiyatını ve yayınlayacağı tarihi içeren bu ilanlarla, okuyucunun ilgisini çekmiş, özendirmiş daha sonra da basmıştır. (Bkz. Ek 9 ve Ek 11)

İlk kez Ebuzziya Tefvik, eserlerini önceden plânlanmış bir yayın programı içinde basmış, yayına geçmeden önce listeler halinde veya dizi ilanlarla halka duyurmuştur. (Bkz. Ek 14) Buna benzer bu uygulamayı İbrahim Müteferrika'da görüyoruz. Fakat Müteferrika 1734 yılında bastığı Naima Tarihi'nin kolofon kısmında (son sayfa) sadece o tarihe kadar basmış olduğu kitapların, adlarını ve nüsha adetlerini içeren bir liste vermiştir. Liste, basacağı kitapları içine almaz.

Bir de, sahhaflarda satılan ve litografya ile basılmış ders kitaplarında, basılmış olan kitapların adlarını ve Osmanlı İmparatorluğu toprakları içinde satıldığı yerleri bildiren listeler vardır 32/ Naima Tarihi'nde olduğu gibi medrese kitaplarındaki listelerde de basılacak olan kitaplara ilişkin bilgiler yer almaz. O halde ilk kez önceden bildirilen bir yayın programı dahilinde kitap basma işini de Ebuzziya Tefvik gerçekleştirmiştir.

VI. BÖLÜMÜN DİPNOTLARI :

1. Ersoy, Osman. Kütüphaneciliğimizin Sorunları. Ankara : Anadolu Matbaası, 1966. s. 56.
2. Binark, y.a.g.e. s. 34.
3. a.y.
4. Maden, Sait, "XIX. Yüzyıl Türk Grafik Sanatı." Çevre Mimarlık ve Görsel Sanatlar Dergisi. 5 (1979) s. 76. (Eserin iç kapağı bu makalede görülmüştür.)
5. Baysal, y.a.g.e. s. 68.
6. a.g.e. s. 71
7. a.g.e. s. 46-50.
8. Kataloglama Kuralları. (AACR) Türkçe bs.1. Haz. Necmettin Sefercioğlu, Bengü Çapar ve Aynur Ertunç. Ankara : TÜRDOK, 1980. s. 265.
9. a.g.e. s. 434.
10. "Türk Kütüphaneleri İçin Bibliyografik Künyelerin Tespitinde ve Alfabetik Kataloğun Hazırlanmasında Uygulanacak Kaideler." TKDB. III, 1 (1955) s. 17.
11. Koçu, y.a.g.e. s. 4873.
12. Yalçın, Hüseyin Cahit. Edebi Hatıralar. Haz. Rauf Mutluay. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 1975. s. 100.

13. a.g.e. s. 101.
14. Necip Asım. "Şemsettin Sami", Türk Tarih Encümeni Mecmuası. 2 (1929) s. 26.
15. a.y.
16. Ebuzziya Tevfik. Emsâl-i Ali. İstanbul: Matbaâ-i Ebuzziya, H.1299.s.1.
17. Ebuzziya Tevfik. "48. devre-i sene-i Tasvîr-i Efkâr." Yeni Tasvîri Efkâr. 27 Haziran 1909. Nu: 28.
18. Ebuzziya Tevfik. Yeni Osmanlılar Tarihi. III. c. y.a.g.e. s. 279.
19. a.g.e. s. 505.
20. Matbaacılığın 250. Kuruluş Yıldönümüne Armağan. Ankara : Basın-Yayın Genel Müdürlüğü, 1979. s. 111.
21. Ziyad Ebuzziya, y.a.g.g.
22. Iskit, R. Server, Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış. İstanbul: Devlet Basımevi, 1939. s. 356.
23. a.g.e. s. 359.
24. a.g.e. s. 361.
25. Ebuzziya Tevfik. Salname-i Hâdika. y.a.g.e. s. 1-2.
26. Ebuzziya Tevfik, Rebi-i Marifet. İstanbul: Mihran Matbaası, H. 1297. s. 3.
27. Koçu, y.a.g.e. s. 4871.
28. Iskit, y.a.g.e. s. 364.

29. "Meydan Larousse. Büyük Lugat ve Ansiklopedi." İstanbul: Meydan Yayınevi, 1972. 10.c.
30. Abdi Tefvik. Fenni İlanât. İstanbul: Kader Matbaası, 1927. s. 4.
31. a.y.
32. İslâm Ülkeleri Araştırma Merkezi uzmanlarından Dr. Hidayet Y.Nuhoğlu ile 6 Temmuz 1982 tarihinde yapılan görüşme.

VII. BÖLÜM : SONUÇ

Ebuzziya Tefvik'in Türk basımcılığına getirdiği yeniliklerin ve Türk kütüphaneciliğine katkılarının neler olduğunu saptamayı amaçlayan bu çalışma sonucunda; "Ebuzziya Tefvik'in Türk basımcılığına bugünkü anlamda yenilikler getirdiği ve bu yeniliklerden Türk kütüphaneciliğinin de etkilenmiş olduğu" hipotezi kanıtlanmıştır.

XIX. Yüzyıl sonlarında basımcılığa başlayan, modern Türk basımcılığının kurucusu Ebuzziya Tefvik, basımcılığımızda çığır açmış, eserleri ile Türk basımcılığını Avrupalılara tanıtmıştır.

İlk kez resme Batı anlayışı getiren Ebuzziya Tefvik; işlenen konu, biçimsel yapı ve teknik açıdan günümüzdeki resimli baskılara çok benzeyen hatta, artistik yönüyle aşan resimli kitaplar basmıştır. Yeni basım teknolojisi olanaklarını Avrupa'dan sağlayarak, kitaplarında ilk kez portre resmi ve fotoğraf basan Ebuzziya Tefvik'dir.

Yeniliklere daima açık olan Ebuzziya Tefvik; biçim, harf, baskı, süs öğelerini modern grafik sanatı temellerine uygun bir biçimde seçmiş, gelenekleri doğrultusunda zevkle işleyerek "eski kitapçılık sanatlarımızı" yeniden canlandırmıştır. Türkiye'de basımcılık etkinliklerinin başlaması ile önemini ve özelliklerini yitiren tezhip sanatının,

basım araçları aracılığı ile devam ettirilebileceğini kanıtlamış, değişik malzeme, teknik ve uslub kullanarak kitap tezhibini baskıda gerçekleştirmiştir. Bunların yanı sıra Türkiye'de kartpostal basımcılığına da öncülük etmiştir.

Ebuzziya Tefik, Türk basımcılığına yenilikler getirirken, farkında olmadan Türk kütüphaneciliğine de katkılarda bulunmuştur. Bunlar doğrudan kütüphaneciliğe değil, en yaygın kütüphane malzemesi olan kitaba ilişkin katkı ve yeniliklerdir. Ebuzziya Tefik, bastığı tüm kitaplara iç kapak koymuş hatta, bazılarında biri yazma iç kapağı "zahriye'yi" andıran diğeri bugünkü formda çift iç kapak kullanmıştır. İç kapaklı kitap basma alışkanlığının yerleşmesini sağlamıştır.

Görünümde estetiği sağlamak, ayrıca okuyucunun satın almasını okumasını ve saklamasını kolaylaştırmak amacıyla küçük boyutlu ve az sayfalı eserler , basmıştır.

Araştırmamızda, ayrıca aynı tür eserlerini sürekli olarak belirli standart ölçüler içinde ve aynı tip malzeme kullanarak basan ilk basımcımızın Ebuzziya Tefik olduğunu da saptamış bulunuyoruz.

Türkiye'de ilk seri eserleri Matbuat-ı Ceyyide ve Cep Kütüphanesi ortak başlıkları altında Şemsettin Sami yayınlamıştır. Ancak her iki seride de günümüz seri eser standartları tam olarak mevcut değildir. O devir için çok pahalı olmaları, halk tarafından fazla tutulmamalarının ve bu nedenle kısa ömürlü olmalarının nedenlerinden biridir.

İçerik, biçim, konularının çeşitliliği, ucuzluğu ve çıkış aralıkları yönünden en başarılı ve uzun ömürlü seriler Ebuzziya Tefik'in Kitabhane-i Meşâhir ve Kitabhane-i Ebuzziya adlı dizi eserleridir.

Özellikle Kitabhane-i Ebuzziya'ya bugünkü anlamda seri eserlerin ilki-
dir diyebiliriz. Bu diziyi oluşturan eserlerde; kullanılan yazı tipi,
kitap tertibi, metinde, kapakta kullanılan kağıdın cinsi ve rengi ilk
kitaptan son kitaba kadar hep aynıdır. Bugün bile seri eserlerde bu
birliği ve düzeni görmek mümkün değildir.

Türkiye'de özel yıllık ve almanak yayıncılığını da Salname-i Hâ-
dika (1874) ve Rebi-i Marifet (1887) adlı yıllık türü yayınları ile
Ebuzziya Tefvik başlatmıştır.

Ebuzziya Tefvik, hem okuyucuya yararlı olmak hem de kitaplarının
satışını artırmak amacıyla, kitaba ilişkin çeşitli bilgileri ve elesti-
rileri içeren kitap ilânlarına ve reklâmlarına öncülük etmiştir. İlk kez,
önceden plânlanan ve duyurulan bir yayın programı içinde eserler basmış-
tır.

Kısacası basımcı, yayıncı, gazeteci ve aydın bir kitapsever olan
Ebuzziya Tefvik, Türk basıncılığına ve kitaba Batı anlayışı ve tekniği-
ni getiren ilk basımcımızdır.

Bu çalışma, bugünkü modern Türk basıncılığının kurucusu Ebuzziya
Tefvik'in basıncılığımıza ve kitaba getirmiş olduğu ve bugüne dek bilin-
meyen, ya da anlaşılamayan yenilikleri saptamak üzere yapılmış ilk ça-
lışmadır. Araştırmada sadece Ebuzziya Tefvik'in basıncılık ve yayıncılık
etkinlikleri değil, XVIII. ve XIX. yüzyıl basıncılık etkinlikleri de ilk
kez görsel ve teknolojik açıdan incelenmiş; kitaba ilişkin yenilikler ve
çeşitli uygulamalar da yine ilk kez kütüphanecilik yönünden ele alınmış-
tır.

Türkiye'de pek çok alanda "ilk kez" olmak üzere girişimlerde bulunan Ebuzziya Tevfik'in; Türk sanatına, Türk basınına ve Türk edebiyatına getirdiği yenilikler, araştırılması gereken diğer konulardır. Özellikle, "Ebuzziya Tevfik'in noktalama işaretleri" ve "Ebuzziya harfleri" çalışmamızı tamamlayacak en önemli araştırma konularıdır.

E K L E R

- 117.* Stutz, H., Unvers.-Druckerei,
Würzburg.
118. Stuttgarter Vereinsbuchdruckerei,
Stuttgart.
119. Tetzner & Zimmer, Chemnitz.
120.* Ullmann, E., Frankfurt a. M.
121. „Union“ Deutsche Verlagsgesell-
schaft, Stuttgart.
122. Vieweg & Sohn, Friedr., Braun-
schweig.
123.* Volk, H., Heilbronn.
124. Walther, J. Ph., Mannheim.
125. Wapler, Rob., Magdeburg.
126. Watzulik, Albin Maria, Altenburg.
127. Wendling, Theobald, Mannheim.
128.* Wettengel, Ed., Halle.
129. Wieprecht, Moritz, Plauen i. V.
130. } Wohlfeld, A., Magdeburg.
131. }
132. Zurückgewiesen.
133. Wucherer, Wilh., Würzburg.
134. } Wullstein, Gebr., Schönebeck.
135.* }
136. Zückler, R., Zwickau.

Grossbritannien.

- 136a. Brown, Jos., Nottingham.
136b. Cooke, W. B., Nottingham.
137. Dennis, E. T. W., Scarborough.
138. Grayson, Robert, Leicester.
139. Zurückgewiesen.
140. Lawrence, J. C., Leicester.
140a* Linsley, New Castle on Tyne.
141.* Lupton, J. B., Leicester.
142. Marshall, Jas., Leicester.
143. Parkinson, A. J., Leicester.
144. Raithby, H. C., Leicester.
145. Vitty, C. P., Leicester.
146. Whetton, Harry, Leicester.

Italien.

147. Dessi, G., Sassari.
148. Grosché, Rud. de, Turin.
148a. Landi, S., Florenz.
148b. Lobetti-Bodoni, Fratelli, Saluzzo.
149. } Nebiolo & Comp., Turin.
149a. }
150. Paravia, G. B., & Co., Turin.
150a* Waser Fratelli, Genua.

Niederlande.

151. Blikman & Sartorius, Amsterdam.
152. Brink, B. ten, Meppel.
153. Erven Loosjes, de, Harlem.

154. Groot Hz., H. G. de, Leeuwarden.
154a. König, Johan K., Amsterdam.
155. Langendam & Co., Nijmegen.
156. }
157. } Roeloffzen & Hübner,
158. } Amsterdam.
159. }
160. Thieme, H. C. A., Nijmegen.

Norwegen.

161. Amundsen, Amund, Christiania.
162. Andersen, Oscar, Christiania.
163.* } Centraltrykkeriet, Christiania.
163b. }
164. Fabritius & Sønner, W. C.,
Christiania.
165. Jaras, Ad., Christiania.
166.* Moe, H., Trondhjem.
167.* Johannsen, Morten, Christiania.
168. Mortensen, Aug., Christiania.

Österreich-Ungarn.

169. Angerer & Göschl, C., Wien.
170.* Antolkovic, Ferd. v., Agram.
171.* Brözsa, Otto, Budapest.
172.* Buchdr. A. G. Pallas, Budapest.
173. Burkarts Buchdr., W., Brünn.
174. Enders'sche Kunstanstalt, L. V.,
Neutitschein.
175. Engel, Emil M., Wien.
176. Fromme, Carl, Hofbehr., Wien.
177. Gästel & Comp., Gottl., Wien.
178. Hof- u. Staatsdruckerei, K. K.,
Wien.
179. Holzwarth & Ortony, Wien.
180. Hornyánszky, Viktor, Budapest.
181. Hasnik & Häusler, Prag.
182. Jasper, Friedrich, Wien.
183.* Kanitz Söhne, C., Budapest.
184. Karafiat, Leopold, Brünn.
185.* Korinek, Prag.
186. Kühkopf, J., Korneuburg.
187. Laskowski, Otto, Faktor bei
J. Kühkopf, Korneuburg.
188.* Laubner, Carl, Esseg.
189. } Magolic, Felix, in der Buchdr.
190. } Hribar, Cilli.
191.* Markovits & Garai, Budapest.
192. } Pester Buchdr.-Aktiengesellsch.,
193. } Budapest.
194. Philipp & Kramer, Wien.
195.* Posner & Sohn, C. L., Budapest.
196. Rehner, Rudolf M., Brünn.
197. Zurückgewiesen.

198. Strache, Ed., Wamnsdorf.
199. Thiel, Ferdinand, Kratzau.
200. Waldheim's Artist-Anstalt, R. v.,
Wien.
201. Weiss, L. & F., Gross-Kanizsa.
202. Wimmer, J., Linz a. D.

Russland.

- 202a* Bufe, O., Odessa.
203. Gesellschaft f. Stein- u. Buchdr.,
A. A. Lewenson, Moskau.
204.* } Golicke, R., St. Petersburg.
205.* }
205a. Grosset, Alex., Fa.: F. Deutsch,
Riga.
206. }
207.* } Hagen, Th., Moskau.
208. Kuljenko, S. W., Kiew.
209. Schuster, Alphon, Warschau.
209a. Thiele's Nachf., Eug., St. Peters-
burg.

Schweden.

- 209b. Andriens Boktryckeri, Stock-
holm.
210. Central-Trykkeriet, Stockholm.
211. Tullberg, Hase W., Stockholm.

Schweiz.

212. Amberger, Fritz, Setzer i. d. Buch-
druckerei Bürkli, Zürich.
213. Binkert, G., Winterthur.
214. Böhm, Georg, Basel.
215.* Buchdruckerei Kreis, Basel.
216. Lüdin, Gebr., Liestal.
217.* Müller & Co., Aarau.
218. Müller & Trüb, Aarau.
219. Neukomm & Zimmermann, Bern.
220. Orell Füssli, Artist. Institut,
Zürich.
221. Wagner, Goessler & Cie., Zürich.
222. Zellholersche Buchdr., St. Gallen.

Türkei.

223. } Imprimerie Ebuizza,
224.* } Konstantinopel.

**Verenigte Staaten von
Nordamerika.**

- 225.* }
226.* } Donnelly & Sons, R. R. Company,
227.* } Chicago.
228. The Inland Printer Company,
Chicago.

1895 yılına ait Internationaler Graphischer Muster Austausch adlı albüm.

Not: * örneği gönderilmedi anlamındadır. Bu nedenle Ek 2'de 1895 yılında tek eser gösterilmiştir.

Es sind 185 Beiträge, gegen 287 der letzten Sammlung, geliefert worden. Dieselben verteilen sich, nach Ländern geordnet, in den einzelnen Jahren folgendermassen:

	1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895
Amerika	3	3	2	1	1	1	1
Belgien	—	1	1	—	3	1	—
Dänemark	3	1	3	3	3	5	2
Deutschland	114	151	164	172	172	152	104
Finnland	2	1	1	1	3	—	—
Frankreich	—	1	1	1	2	—	—
Grossbritannien	8	18	18	36	43	40	10
Italien	—	—	—	—	1	5	7
Niederlande	2	2	2	1	11	12	11
Norwegen	—	1	1	2	6	3	6
Österreich-Ungarn	15	26	49	44	46	42	25
Rumänien	—	—	—	—	—	1	—
Russland	10	13	11	10	10	9	6
Schweden	—	—	2	2	3	3	3
Schweiz	6	10	10	12	11	11	9
Türkei	—	—	1	2	3	2	1
	163	228	266	287	318	287	185

Möchte der nächste Band des Muster-Austausches wieder die rege Beteiligung der früheren Bände haben und frischen Mut und frischen Geist zeigen. Die so zusammengestellten Bände werden ja dann Hervorragendes auf typographischem Gebiet bergen und unsere Kunst in würdiger Weise repräsentieren.

Mit kollegialer Hochachtung

Der Ausschuss für den Internationalen Graphischen Muster-Austausch des Deutschen Buchdrucker-Vereins.

BRUNO KLINKHARDT - LEIPZIG,
Vorsitzender.

JOHS. BAENSCH-DRÜGULIN - LEIPZIG, GEORG W. BÜXENSTEIN - BERLIN,
Beisitzer.

1895 yılına ait Internationaler Graphischer Muster-Austausch adlı albümün, eserleri yıllık sergiye kabul edilen ülkeler ve eser sayısını gösteren istatistik sayfası.

IMPRIMERIE EB-UZ-ZIA

Another establishment founded and directed by a young Turkish boy of good family and education having travelled abroad to study European printing at the Ottoman Bank, where ornamental typography has been brought to a perfection of which the world has given no example. He has given himself up entirely to the study of art, and has made his own and original specimens of the most beautiful specimens of ancient and modern printing, and is capable of conceiving and producing more beautiful artistic work in the shortest space of time than any other printer in the East. He has presented them with specimens of his truly interesting establishment and of his account of his labours and of his success.

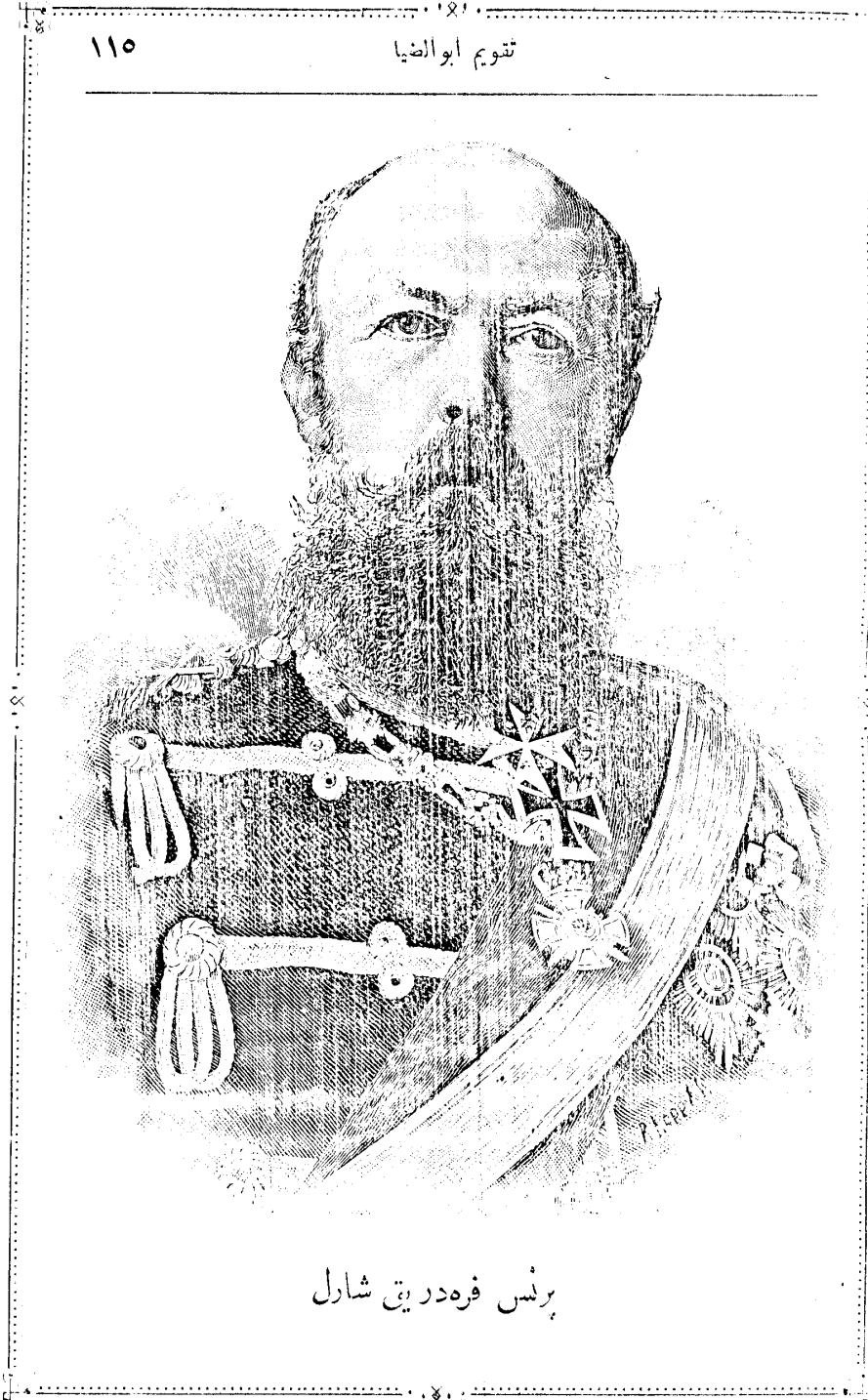
1891 (H.1307) yılına ait Nevsal-i Marifet'in dış kapağına basılmış, Times gazetesinin takdirini gösteren kupür.

شوق الحكيم
علاء

شورای دولت اعطاء ہر مدارک الوافد توفیقہ بلکہ فی ہمدردیہ

4

حاضرہم انتم حضرتی
ڈانر معارف ثقافت طرہ نہ ذات ولولہ اعط اولہ برقطہ انونہ معارف ثابت قبول ولدی ایجاب تعلیق صلحہ بالآ
ساعده فی ہمدردیہ شایہ جو لیس فی خارجہ ثقہ - تصیہ نہہ باتکرہ اعطاء اولہ وقت نہ تکرہ ایلم براد
اسالہ قمرہ اولہم اولہم ارہ انتم حضرتیہ - اعطاء اولہم شوقی حکیم

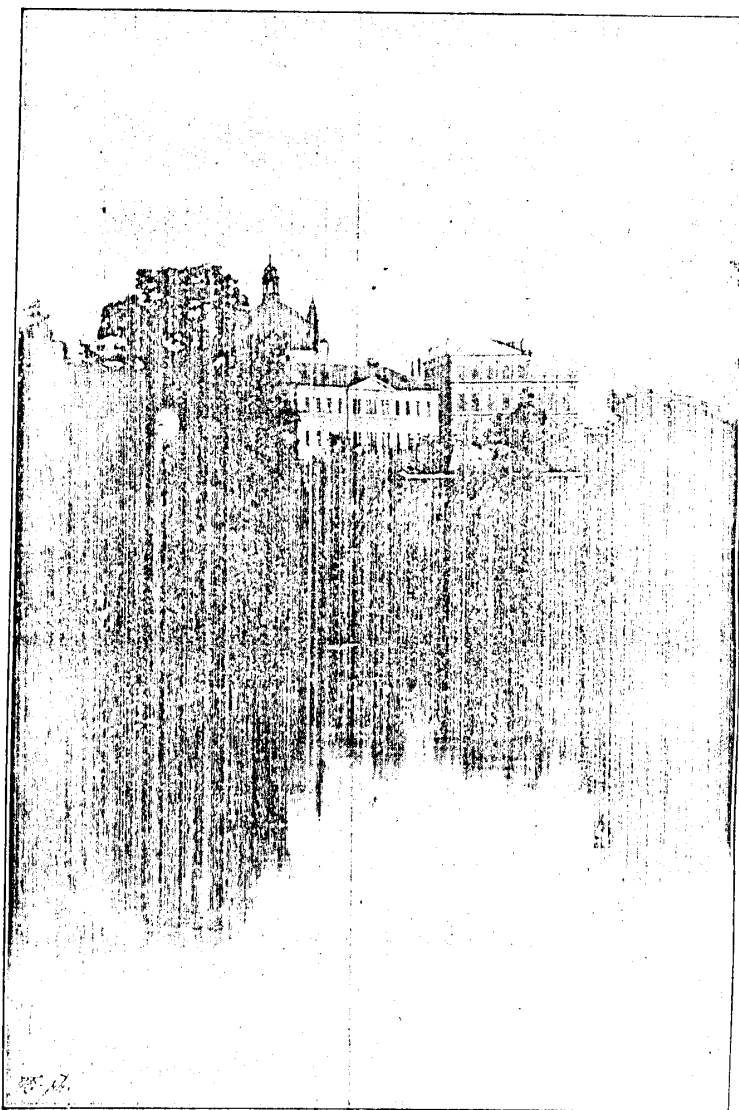

Prens Frederick Şarl'ın portresi (Rebi-i Marifet s.110)

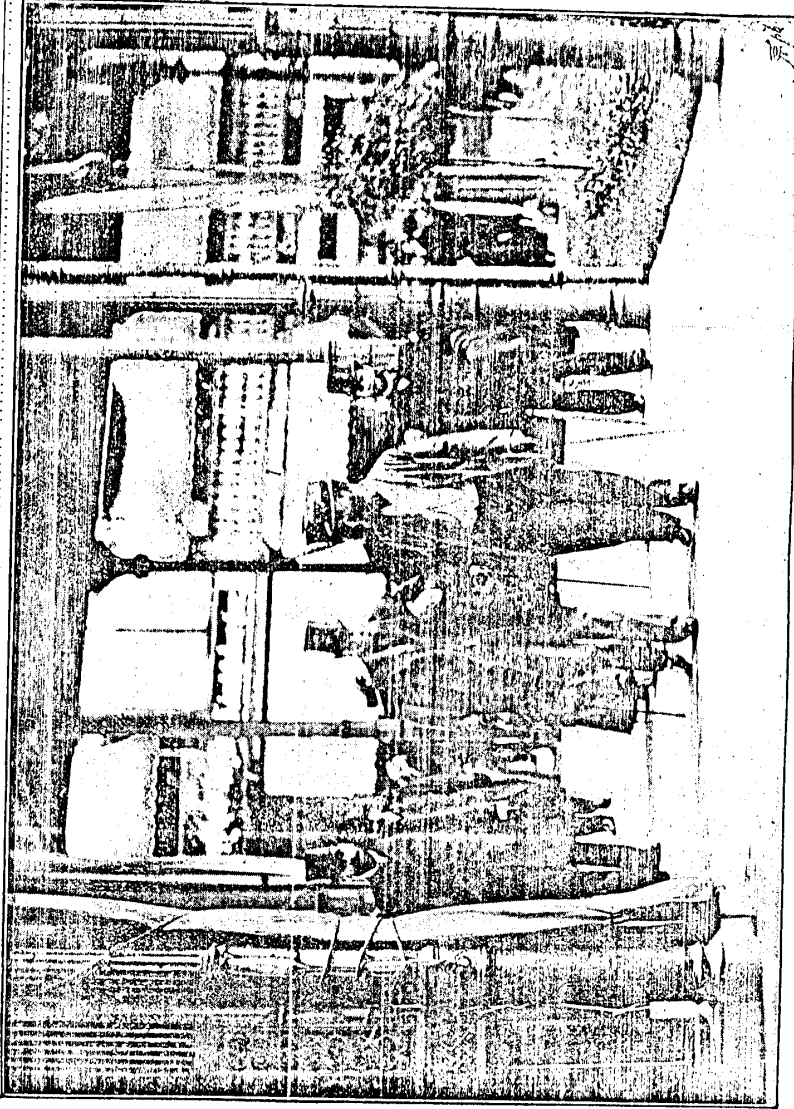
۹۳

تقوم ابو الضيا

بقرة منير كوشكى

قردمن يترده ارشى پسقپوسلغنه مخصوص اولان بوقصر ايتاليان اصول

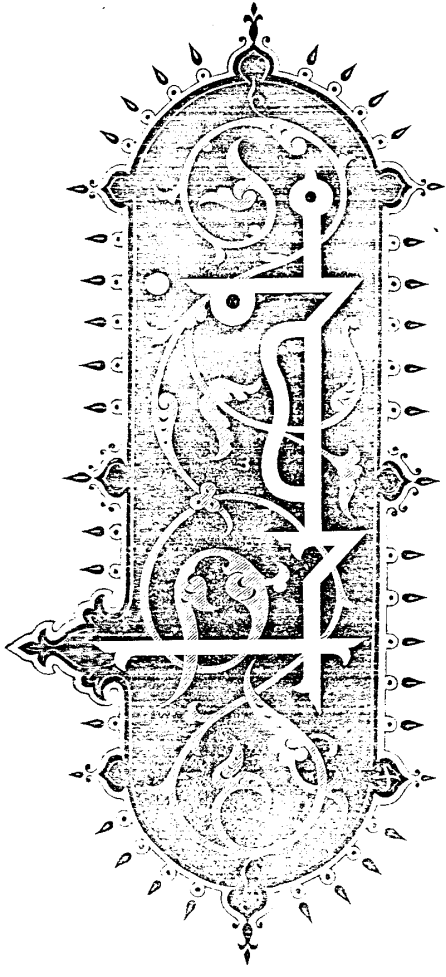
آلمانيا ايمپراتورى ويلهلم امس استاسيونى موانعنى

[اشبورسم وه روتبى يعنى (طبع على الزجاج) ديلان طرزك نمونه سيدر كه فوطو غرافه
جام اوزرته التدفين صكره بعض اجزاي كيمويه واساطيله كندى كندينه حكا اولنور.
كركو وكرك قره مزير صيفيدسك رسمى مجرد نمونه اولمق اوزره جلب وتشيل ايدلسدر]

Almanya Imperatoru II. Willhelm'in Ems İstasyonuna gelişini gösteren fotoğrafı ve Ebuzziya'nın "vario" tekniğini açıklayan notu. (Rebi-i Marifet s.91).

تاریخ قرون جدیدہ

مؤلفی
احمد مدحت

اشبو تاریخ ہر جزوی اوتوز ایکیشم چیغدی ایکی ویاخود ایکی جسامتندہ برشکل ویاخواریکده اوجدهسینی شامل اولدیغی حالده پیدری نسر اولندجقدر .

بهر جزوی منتخبات ترجمان حقیقت ویاخود سمار مطبوعات عثمانیه فیئانہ متناسب اولوق اوزره اوچر شیق فروشه صائیله جقدر .

هفتهده ویاخود آیده شوقدر نسخه چیقارلق کی برقرار بولمویوب برجزولک مواد حاسراندنجه نسر اولندجینی جسته آیلقی وسنداک آونه اولدیغی کی اللی ویا یوز جزوه یازلق آرزو بیه ایدلسه ایشک انتظامی محافظه قبول اولمیه جقدر .

اشبو جزولدن لاقلا هفتهده ایکی جزو یاشدیرمکه غبرت اولندجقدر .

مجموعه ابو الضياء

هر شهر عربی امتداسیاه اون لشنده نشر اولنور

مندرجات :

- ۱ مقدمه جلال کان بکک .
- ۲ نوبل الوین دن اونجی مکتوب .
- ۳ اصلاح حروفه دائر ملکم خانه جواباً کان بکک
بر مطالعه نامده سی .
- ۴ او یاده کی ملاحظه من .
- ۵ متنوعه } جهبات انجیلیه تک نشریاتی .
جنرال غرائتک خاطراتی .

قسنطینیہ

تاسیسی ۱۲۹۹ دردیجی جلد

جزؤ ۳ - فی غره ربيع الآخر ۱۳۰۲

نسخه سی ۳ غروشدر

تاریخ سلطنت عثمانیه

عظوقلو کمال بک افسدی حضرتلی طرفندن
سلطنت عثمانیه نیک بدایت ظهورندن اعتباراً مکمل بر تاریخ
خصوصی قلمه آتقددر . بمنه تعالی بهر جزوی ۳۱ در
سزلی ۸۰ صحیفه کبیره دن عبارت اولوق اوزرد یگر میشر
گون فاصله ایله و مطبعة عاجزانه معرفتیه موقع انتشاره
قونه جقدر .

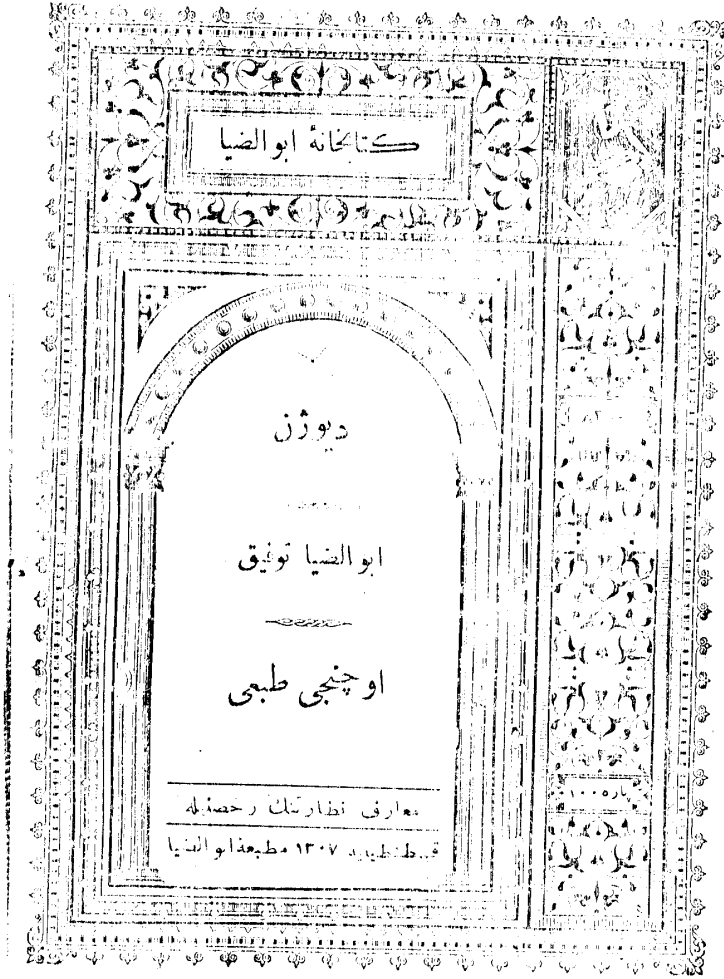
اثر عالی مذکور بعض تصاویر مناسبه ایله توشیح
وهر جلدش آخرنده ادوار فتوحاتمژده کی ممالکت اطلسلی
علاوه ایله جغرافیاچه اولان مواقع مزرائه و توضیح اولته جقدر .

شناسی و ابوالضیا

دُرُوبُ الْعَسَالِیِّ

۴۰۰ : عدد ترکیه مثل و بیکنن زیاده شواهد منظومه
وامثال عربیه و فارسیه واجنبیه بی شامندر
صحیفه ۵۱۲ مجلد و فروش ۳۰

Kitabhane-i EbuZZiya serisinden Diyोजen'in süslü iç kapağı

کتابخانه ابوالفضلا
HCAN SINGU
 KITAPLARI

دیوژن

ابوالفضلا توفیق

اوجینبی طبعی

معارف نظارت رخصتیه

قسنطنینیہ

۱۳۰۷

مطبعہ ابوالفضلا

مرحوم محفوظی

1997/1/12

Diyojen'in ikinci iç kapağı

نجموعه نك شرائط اشتراسی

سنكی، یعنی ۲۴ نسخہ سی ۵۰ - وآلتی آیلغی، یعنی ۱۲ نسخہ سی ۲۷
غروشدر. ضمره لرایچون سنوی ۱۲ غروش پوسته اجرقتی ضم اولنوز.

کتابخانه مشاہیر

۶۱ قورنہی	۴۱ دانته	۲۱ آرغو	۱ ابوبکر صدیق (رضی)
۶۲ قونفوسوس	۴۲ دیدہرو	۲۲ آرسطو	۲ عمر الدرووق (رضی)
۶۳ قوندورسہ	۴۳ روبسپئر	۲۳ آردستیوس	۳ ابن رشد
۶۴ قیصر	۴۴ روسو	۲۴ آبیال	۴ ابن سینا
۶۵ لہ سینغ	۴۵ سقراط	۲۵ اروپ	۵ اصمعی
۶۶ لہ وینگستون	۴۶ سن پیتر دو برناردن	۲۶ استیفنسون	۶ جاحظ
۶۷ مونیر	۴۷ سونون	۲۷ اسکندر	۷ جعفر برمکی
۶۸ میرابو	۴۸ سیسہرون	۲۸ اغلاطون	۸ حالت نجدی
۶۹ میکہ لانیو	۴۹ شارلمان	۲۹ اوغوست	۹ حجاج
۷۰ نابونیون	۵۰ شکسیر	۳۰ اومبروس	۱۰ حسن صباح
۷۱ نقدکر	۵۱ شیلار	۳۱ برنار بنیسی	۱۱ سلطان محمود تانی
۷۲ نلسون	۵۲ غارینالدی	۳۲ بضمیوس	۱۲ فارابی
۷۳ نیوٹون	۵۳ غاییلہ	۳۳ بقراط	۱۳ فخر الدین رازی
۷۴ واسقو دوغامہ	۵۴ غوتنبرغ	۳۴ بوقون	۱۴ کورینی محمد پشا
۷۵ واشینگٹون	۵۵ فرانکلن	۳۵ پیتونسیلد	۱۵ مامون عباسی
۷۶ واندر سقوت	۵۶ فرہدریق	۳۶ بیت	۱۶ نظام الملک
۷۷ وولتر	۵۷ قرستوف قولومب	۳۷ تیمور باش	۱۷ نعمان بن ثابت
۷۸ ورتزویل	۵۸ قرومول	۳۸ جینیوس	۱۸ نفعی
۷۹ ہومبولد	۵۹ قسطنطین	۳۹ جیس وات	۱۹ ہارون الرشید
۸۰ ایکور	۶۰ قلابر	۴۰ د لانیہر	۲۰ یحیاء برمکی

سوان : ڈیوہیت - قلمیو پترہ - مدام دہستائل - مدام دوہاری - مادام دومنتونون
مادام رولان - مری استوارت *

کتابخانہ مشاہیر قسطنطنیہ بالادہ کی ذواتک تراجم احوالی حاوی سسکٹن چرؤدن
عبارت اروپ پوتر پیرینی نشر ایلیہ جکدر . شمندی قدر نشر اولناتلوی شوئرردر :
غوتنبرغ - فرانکلن - ابن سینا - دیوژن - غاییلہ - نابونیون - بوقون - اروپ - حسنہ

Noble Circassien برچرکن بگی

یادداشت قسطنطنیه
Souvenir de Constantinople.

"Bir Çerkez Beyi" Osmanlı Tipleri Serisi, No: 6

"Almanya Imparatoru Wilhelm'in Istanbulu ziyareti" Dünya Onlüleri Serisi, No: 3

K A Y N A K L A R

- Abdi Tevfik. İlânat Fenni. İstanbul: Kader Matbaası, 1927.
- Aksel, Malik. Türklerde Dini Resimler, Yazı-Resim. İstanbul: Elif Kitabevi, 1967.
- Ali Kenan. L'écriture Koufique Appliquée a l'imprimerie. Constantinople: Imprimerie Amire, 1921.
- Amerikan Haberler Merkezi. Amerikan Grafik Sanatları, Suluboya, Mürekkep, Karakalem, Gravür, Litograf. Ankara: Yeni Desen Matbaası, 1960.
- Arseven, Celal Esad. Sanat Ansiklopedisi. İstanbul: Milli Eğitim Basım-
evi, 1975.
- Aylık Ansiklopedi. Yayınlayan: Server Iskit. İstanbul: Iskit Yayınevi, 1945.
- Baysal, Jale. Müteferrika'dan Birinci Meşrutiyete Kadar Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar: İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Basım-
evi, 1968.
- Binark, İsmet. Eski Kitapçılık Sanatlarımız. Ankara: Kazan Türkleri
Kültür ve Yardımlaşma Derneği, 1975.

- Bland, David. A History of Book Illustration, the Illuminated Manuscript and the Printed Book. London: Faber and Faber Limited, 1958.
- Bursalı Mehmed Tahir. Osmanlı Müellifleri. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1926.
- Coşkunlar, Şahap Nazmi. "EbuZZiya Tevfik Hayatı ve Eserleri." TKDB. VI, 4 (1957) s. 64-76.
- Çakın, İrfan. "Mukayeseli Kütüphanecilik." Yeni Yayınlar Aylık Bibliyografya Dergisi. XIX, 2 (1974) s. 75-77.
- Delon, Charles. Histoire d'un Livre. 7.ed. Paris: Hachette et Cie, 1922.
- Devellioğlu, Ferit. Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat. Ankara: Doğu Matbaası, 1962.
- EbuZZiya Tevfik. Emsâl-i Ali. İstanbul: Matbaa-i EbuZZiya, H. 1299.
- EbuZZiya Tevfik. "48. devre-i sene-i Tasvir-i Efkar" Yeni Tasvîr-i Ef-kâr. 27 Haziran 1909 Nu: 28.
- EbuZZiya Tevfik. Rebi-i Marifet. İstanbul: Matbaa-i EbuZZiya, H. 1297, 1303.1305.
- EbuZZiya Tevfik. Salname-i Hâdika. İstanbul, H. 1290.
- EbuZZiya Tevfik. Yeni Osmanlılar Tarihi. Bugünkü dile uygulayan: Ziyad EbuZZiya. İstanbul: Kervan Yayınları, 1973. 3c.
- EbuZZiya Tevfik. Yeni Tasvir-i Efkar, 1909.
- Ercin, Kamil. Matbaacılık Ders Notları. İstanbul: Matbaacılık Okulu, 1956.

Ersoy, Osman. Kütüphaneciliğimizin Sorunları. Ankara: Anadolu Matbaası, 1966.

Ersoy, Osman. Türkiye'ye Matbaanın Girişi ve İlk Basılan Eserler. Ankara: AÜ DTCF Kütüphanecilik Enstitüsü, 1959.

Es, Hikmet Feridun. "Şemsettin Sami." Akşam Gazetesi Aralık 1944-1945 Ocak.

Gerçek, Selim Nüzhet. Türk Matbaacılığı, I Müteferrika Matbaası. İstanbul: Devlet Basımevi, 1939.

Gerçek, Selim Nüzhet. Türk Taş Basmacılığı. İstanbul: Devlet Basımevi, 1938.

Gölönü, Gündüz. Kazı Resim. İstanbul: Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, 1979.

Inuğur, M. Nuri. Basın ve Yayın Tarihi. İstanbul: İTİA, Nihad Sayar Yardım Vakfı Yayınevi, 1978.

Iskit, Server. Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları. İstanbul: Başvekalet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü, 1943.

Iskit, Server. Türkiye'de Matbuat Rejimleri. İstanbul: Matbuat Umum Müdürlüğü, 1939.

İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: Maarif Matbaası, 1945.

Kaptan, Saim. Bilimsel Araştırma Teknikleri ve İstatistik Yöntemleri. Ankara: Rehber Yayınevi, 1981.

Kataloglama Kuralları. (AACR) Türkçe bs. 1. Ankara: TÜRDOK, 1980.

Koçu, Reşad Ekrem. İstanbul Ansiklopedisi. İstanbul: Koşu Yayınları, 1968.

- Levend, Agah Sırrı. Şemsettin Sami. Ankara: TDK, 1969.
- Maden, Sait. "Başlangıcından bugüne Türk Grafik Sanatı." Çevre Mimarlık ve Görsel Sanatlar Dergisi. 2 (1979) s. 83-87.
- Maden, Sait. "XIX. Yüzyıl Türk Grafik Sanatı." Çevre Mimarlık ve Görsel Sanatlar Dergisi. 5 (1979) s. 72-76.
- Matbaacılığın 250. Kuruluş Yıldönümüne Armağan. Ankara: Basın Yayın Genel Müdürlüğü, 1975.
- Matbaacılık Bilgileri. (Cilt: 1 Matbaacılık Lugatı) İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 1965.
- Milli Kütüphane Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu. (Muvakkat basım) Ankara: Milli Kütüphane Cilt ve Basım Atelyesi, 1963.
- Milli Kütüphanede Mevcut Arap Harfli Türkçe Kitapların Muvakkat Kataloğu. Genişletilmiş 2. bsm. Ankara: Milli Kütüphane Cilt ve Basım evi, 1964.
- Necip, Asım. "Şemsettin Sami" Türk Tarih Encümeni Mecmuası. 2 (1927) s.26.
- Oral, Fuat Süreyya. Türk Basın Tarihi, Osmanlı İmparatorluğu Dönemi 1729-1922-1831-1922. Ankara: Oral Yayınları, 1968.
- Öcal, İbrahim. Kitabın Evrimi Ankara: İş Bankası, 1971.
- Özerdim, N.Sami. Elli Yılda Kitap (1928-1973) Ankara: Sevinç Matbaası, 1974.
- Özön, Mustafa Nihat. Türkçe Yabancı Kelimeler Sözlüğü. 2. bsm. İstanbul: İnkilap Kitabevi, 1962.

Tansel, Fevziye Abdullah. Namık Kemal'in Hususi Mektupları, II. İstanbul ve Midilli Mektupları. Ankara: TTK, 1968.

Taşbaskısı Halk Resimleri Sergisi. Resim ve Heykel Müzesinde İstanbul. 1958.

Türk Kütüphaneciler Derneği Basım ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı (10-11 Aralık 1979). Ankara: TKD, 1980.

Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni. Ankara: TKD, 1952-

"Türk Kütüphanecileri İçin Bibliyografik Künyelerin Tespitinde ve Alfabetik Kataloğun Hazırlanmasında Uygulanacak Kaideler." TKDB. III, 1 (1953) 1-142.

Türker, Vural. "Basılı Eserler Hazırlama Teknikleri ve Kütüphanecilikteki Yeri". Ankara: HÜ, 1981. (teksir)

Türkiye Bibliyografyası. İstanbul, Ankara: 1928.

Türkiye Makaleler Bibliyografyası. Ankara: Milli Kütüphane Bibliyografya Enstitüsü, 1952.

Uşaklıgil, Halit Ziya. 40 Yıl. İstanbul: İnkilap ve Aka Kitabevi, 1969.

Önver, Süheyl. 50 Türk Motifi. İstanbul: Doğan Kardeş Yayınevi, 1967.

Yalçın, Hüseyin Cahit. Edebi Hatıralar. Haz. Rauf Mutluay. İstanbul: İş Bankası, 1975.

Ö Z E T

Türkiye'de modern basımcılık etkinliklerini XIX. yüzyıl sonlarında, gazeteci, yazar, yayıncı ve basımcı Ebuzziya Tefik başlatmıştır. Ebuzziya Tefik'in Türk basımcılığına getirdiği yeniliklerden büyük ölçüde Türk kütüphaneciliği de etkilenmiştir.

Türk basımcılığının emekleme dönemi olan XVIII. yüzyılda kitaplardaki resimler; konu, teknik ve malzeme yönünden belirli kalıpların dışına çıkamayan, kalite ve görsel açıdan oldukça ilkel gravür resimlerdir. Türk basımcılığının gelişme dönemi XIX. yüzyılda ise, resimli baskı çalışmalarının XVIII. yüzyıldan fazla bir ayrıcalığı yoktur. Fakat basımcılığın gelişmesine paralel olarak gelişmiş ve tarz değişimine uğramıştır.

Bu araştırma sonucunda, Ebuzziya Tefik'in Batı'dan sağladığı olanaklarla Türkiye'de ilk kez teknik ve görsel açıdan bugünkü anlamda resimli kitapları portre resimleri ve fotoğraflarla bastığı saptanmıştır. Ayrıca Ebuzziya Tefik, tezhip sanatını, basım araçları kullanarak, yepyeni bir üslupla yeniden canlandırmıştır. Türkiye'de ilk kartpostal basımını da gerçekleştiren Ebuzziya Tefik'dir.

Ebuzziya Tefik'in Türk basımcılığı ve yayıncılığına getirdiği yeniliklerden Türk kütüphaneciliği de etkilenmiştir. Bunlar, doğrudan

kütüphaneciliğe değil, kitaba ilişkin yeniliklerdir. Kütüphaneciler için oldukça önemli olan, kitabın dış ögelerinden iç kapak, sürekli olarak, bugünkü formda ve ayrıca geleneksel tarzda Ebuzziya Tefik tarafından kullanılmıştır.

Ebuzziya, kitap hacmi ve boyutlarını küçülterek, okuyucunun satın almasını kolaylaştırmış, böylece herkese kendi kütüphanesini kurma olanağı sağlamıştır.

Türkiye'de yayınlanan ilk seri eserler Şemsettin Sami'ye aittir. Fakat günümüz seri eser standartlarına uygun ilk ve en uzun ömürlü seriler Ebuzziya'nın Kitabhane-i Meşahir ve Kitabhane-i Ebuzziya adlı dizi eserleridir.

Türkiye'de özel yıllık ve almanak yayıncılığını Salname-i Hâdika ve Rebi-i Marifet adlı eserleri ile Ebuzziya Tefik başlatmıştır.

Kitapların bibliyografik bilgi ve eleştirilerini içeren kitap ilânları ve kitap reklâmıcılığının öncüsü olan Ebuzziya Tefik, ilk kez önceden plânlanan ve duyurulan bir yayın programı içinde eserlerini basıp, yaymıştır.

Milli Kütüphane Eski Harfli Türkçe Eserler koleksiyonu değerlendirilerek gerçekleştirilen bu çalışma sonucunda ayrıca, 18. ve 19. yüzyıl Türk basımcılık etkinlikleri de incelenmiştir.

A B S T R A C T

" The Innovations Ebuzziya Tevfik Brought in Turkish Printing and His Contributions To Turkish Librarianship"

The modern printing activities in Turkey was started in the late XIX. century by Ebuzziya Tevfik who was a journalist, an author, a publisher and a printer. Turkish librarianship has been widely influenced by the innovations he brought in to Turkish printing.

The illustrations in the books in the XVIII. century in which the Turkish printing had been in the stage of creeping; were greatly primitive engravings in the aspects of quality and vision which couldn't get out of the certain patterns in subject, technique and material. Although the XIX. century is the development era of Turkish printing, there is not a great difference from the XVIII. century in illustrated printing. But it has developed and has changed the style, in parallel with the development in the printing.

As the result of this research, it is determined that Ebuzziya Tevfik had published the illustrated books with portraits and photographs for the first time in Turkey in the contemporary meaning in the aspects of technique and vision with the facilities he had supplied from Europe. Furthermore, Ebuzziya Tevfik had revived the art of illumination with a new style by using the equipment of printing.

Also, Turkish librarianship had been influenced by the innovations Ebuzziya Tefvik brought in to Turkish printing. These innovations are not directly concerned with librarianship but concerned with books. The title-page which is important for the librarians was continuously used by Ebuzziya Tefvik in the contemporary form and also in the traditional way.

Ebuzziya had made it easy to buy books for the reader by decreasing the volume and size of books, and thus had made it possible for everybody to establish his own library.

The first serials published in Turkey belong to Şemsettin Sami. But the first and the longest-lived serials in accordance with the contemporary standarts of serials are Kitabhane-i Meşahir and Kitabhane-i Ebuzziya of Ebuzziya.

The publishing of private year book and almanak was started by Ebuzziya Tefvik with his works named Salname-i Hadika and Rebi-i Marifet.

Ebuzziya Tefvik, who is the leading figure in book announcement and advertisement including bibliographical information and criticism had printed and published his books within a publication program for the first time planned and announced before.

As the result of this research prepared through the investigation of the "Eski Harfli Türkçe Eserler" collection of National Library, Turkish printing activities in XVIII. and XIX. centuries were also studied.

